14 п 897

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

ÖZBEKISTON ADABIYOTI VA SAN'ATI

1956 ЙИЛ 4 ЯНВАРДАН НАШР ЭТИЛА БОШЛАГАН

1997 йил

ҲАФТАЛИК ГАЗЕТА

1 август, № 31 (3506)

БИЗНИНГ ШАРҲ

ЁДИНГИЗДАН ЧИҚИБ КЕТМАСИН

Эрта-индин истиқлолимизнинг олти йиллигини нишонлаш арафасида турибмиз. Бундай ўйлаб қарасангиз, олти йил унчалик кўп фурсат эмасдек. Аслида ҳам шундай. Аммо бундан олти йил бурун туғилган гўдак равон юра оладиган бўлди. Хўш, бизчи? Ватанимиз озодликка эришгандан буён нималарга эришдигу, нималарни қилишга улгурмадик. Сўнгги олти ойда-чи? Муаммоларимизни ечишимизга нималар халақит бермоқда?

29 июл куни Республика Вазирлар Маҳкамасида бўлиб ўтган мажлисда шулар ҳақда гапирилди. Мажлисда Президент Ислом Каримов нутқ сўзлади. Юртбошимиз ўз нутқида республикада олиб борилаётган барча ислоҳотларнинг туб моҳияти инсон манфаатларига қаратилганини таъкидлади. Жумладан, сўнгги олти ойда ижтимоий соҳани ривожлантириш, аҳолини ижтимоий жиҳатдан муҳофаза этиш учун давлат бюджетидан 63,2 миллиард сўм ёки бюджетнинг умумий харажатларидан қарийб 45 фоизи сарфланди. Кам таъминланган оилаларнинг ўзигагина 10,1 миллиард сўмдан ортиқ нафақа берилди.

3 миллион квадрат метрга яқин уй-жой, ундан 2,8 миллион қишлоқ жойларда фойдаланишга топширилди. Бир навбатда 4 минг беморга хизмат кўрсатувчи поликлиникалар, 13,6 минг ўқувчига мўлжалланган мактаблар қурилди. 2,1 минг янги маиший хизмат объектлари очилиб, хизматнинг 18 тури ўзлаштирилди.

Бундан ташқари мамлакатимизнинг халқаро нуфузи ҳам тобора ошиб бормоқда. Июн ойида ЮНЕСКОнинг Париждаги бош қароргоҳида қадимий шаҳарларимиз, гўзал Бухоро ва Хиванинг 2500 йиллигига бағишлаб ўтказилган тантаналар халқаро жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотди.

Ютуқлар кўп. Улар ўзимизники. Аммо муаммоларчи? Ислом Каримов нутқининг каттагина қисмини ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларга қаратди. Маълумки, ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш бўйича алоҳида давлат дастури қабул қилинган эди. Бу дастурда қишлоқ жойларида сув узатиш тармоқларини қуриш масаласига алоҳида эътибор берилган. Тўйтўйин — Урганч, Туямўйин — Нукус, Дамхўжа, Крестянск, Зарафшон — Жиззах, Амударё — Зарафшон ҳудудлараро сув тармоқлари қурилишини тезлаштириш кўзда тутилган эди. Амалда эса, биринчи ярим йилликда Навоий — Бухоро сув узатиш тармоғининг бор йўғи 10 километри фойдаланишга топширилди холос.

Амударё — Зарафшон сув узатиш иншооти қурилиши учун ажратилган капитал маблағларни ўзлаштириш биринчи ва иккинчи шахобчалар бўйича атиги 30 фоизни, 3-шахобча бўйича эса бор-йўғи 14 фоизни ташкил этди.

Ислом Каримов ўз нутқида капитал қурилиш, қишлоқ хўжалиги, банк системаси, кадрлар тайёрлаш соҳасида ҳам ҳал қилиниши, бажарилиши лозим бўлган кўплаб муаммолар мавжудлилигини таъкидлади.

Мен Президентимизнинг республикамизда фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналар ҳақидаги фикрларига алоҳида эътибор беришларингизни хоҳлардим:

«Яна бир масала борки, у алоҳида таҳлилни тақозо этади. Биз хорижий инвестициялар иштирокида қўшма корхоналар тузиш ва уларни ривожлантиришга нечоғли аҳамият бераётганимиз яхши маълум. Биз ҳар бир корхона хорижий ҳамкорлари билан мустаҳкам алоқа ўрнатиши тарафдоримиз. Улар учун энг қулай шарт-шароит яратилган...

Ўз-ўзидан шундай савол туғилади: қўшма корхоналар нима беряпти, уларнинг улуши қандай? Бундай корхоналар ишлаб чиқарган маҳсулот ҳажми ярим йилликда 4,3 марта ортганига қарамай, уларнинг маҳсулот экспорт қилишдаги ҳиссаси атиги 6,9 фоизни ташкил этади, холос. Айни вақтда уларнинг импорт таркибидаги улуши қарийб 38 фоизга етган.

Бошқача айтганда, қўшма корхоналарнинг импорт бўйича олган маҳсулотлари ҳажми экспорт қилганларидан анча ортиқдир. Бу борадаги фарқ ярим йилликда 747,2 миллион АҚШ долларини ташкил этди...

Демак, шунча валюта ташқарига чиқиб кетган. Бизга қўшма корхоналар керак. Аммо ҳозир фаолият кўрсатаётган қўшма корхоналарнинг ҳаммаси ҳам кўнгилдагидек ишлаяптими? Афсуски, фақат олди-сотди билан шуғулланаётган, ёки номигагина бир сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариб 100 сўмлик маҳсулотни четдан олиб келиб сотаётган қўшма корхоналар ҳам бор. Улар асосан республикага катта қийинчиликлар билан келтирилган валюта маблағларини олиб кетиш билан шуғулланмоқда. Бундай номутаносибликни назорат қилиши лозим бўлган мутасаддилар эса аҳволни кўриб-кўрмасликка олмоқдалар. Чунки бундай хотиржамликдан ўзлари ҳам манфаатдор. Бунинг исботи Президентимиз нутқида бор. Четга маҳсулот чиқариб валюта келтириши керак бўлган қўшма корхоналар 747,2 миллион АҚШ долларини четга чиқиб кетишига сабабчи бўлишган.

Президент Ислом Каримов кўпчилик эътиборини яна бир муҳим масалага қаратди. Бу ҳам бўлса озиқ-овқат маҳсулотининг бозорларга чиқиб кетиши, воситачилар кўпайиши натижасида нархнинг кўтарилиб кетганлигидир.

Мен бир нарсага тушуна олмайман. Бу муаммо кеча ёки бугун пайдо бўлгани йўқ. Нега уни назорат қилиши керак бўлган идоралар, мутасаддилар шунча пайтдан буён индамай, эътиборсиз турибдилар? Нега ҳамма нарсани Президент уларнинг эсига солиб туриши керак? Бу мутасаддилар ўз фикрлари, ўз соҳасида пайдо бўлган муаммоларни ҳал қилишга қодир эмас эканлар, нима учун лавозимларни эгаллаб ўтиришибди?

Яна бир гап. Республика Вазирлар Маҳкамаси етти турдаги энг зарур озиқ-овқат маҳсулотларини доимо дўконларда бўлишини таъминлаш борасида қарор қабул қилган эди. Бу қарор бекор қилингани йўқ. Лекин ҳозир аксарият дўконлардан етти турдаги бу маҳсулотларни топиб бўлмайди. Чунки назорат йўқ. Савдони назорат қилувчилар қаерга қараяпти, нима қилаяпти? Уларни ҳам назорат қиладиган биронта идора борми?

Шу ҳафта Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси «Озиқ-овқат маҳсулотларининг айрим турларини сотишни тартибга солиш юзасидан қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» қарор қабул қилди. Унга асосан ун, қанд-шакар, ўсимлик ёғи ва сариёғ, қуруқ сут ва болалар овқати мулкчилик шаклларидан қатъий назар фақат турғун савдо корхоналарида сотилади.

Демак, энди савдода, озиқ-овқатларни санитария ҳолатига эътибор беришда назорат ўрнатилади. Ишқилиб бу қарорнинг ижросини назорат қилиш ҳам мутасаддилар ёдидан кўтарилиб кетмаса бўлгани.

Юқорида таъкидлаганимдек, истиқлолимизга олти йил тўлаяпти. Олти йилда биз ҳам равон йўлга тушиб бемалол одимлай бошладик. Эндиги вазифа эса мустақилликни яна ҳам мустаҳкамлашдир. Бунинг учун барча ўз ишига, ўз вазифасига виждонан ёндошиши, халқ фаровонлиги, манфаатлари йўлида ҳукуматимиз томонидан қабул қилинган барча қарор ва кўрсатмалар оғизда, қоғозда қолиб кетмаслиги шарт.

Беккул ЭГАМҚУЛОВ

БИЗНИНГ ШАРҲ

Истиқлол — олтин гулим, сенинг илдизларинг юраклардадир.

Қайси юртда сен бор экансан, ўша юрт ҳур, бахтиёр, осойиш, бадавлат, келажаги нурлидир.

Мана, юрт бағрида олти йилки мустақиллик шамоллари кезиб юрибди. Умрлар беҳуда ўтмабди. Тўрт фаслимиз баҳор бу кун. Ҳали «р» ҳарфини айтишни билмайдиган қизчам опасига қўшилиб мадҳияни айтмоқда. Мурғак дилларда нури ҳидоят бўлиб порладинг. Энди биз учун ҳаёт мазмуни: Ватанга муҳаббат, мустақилликка муҳаббат, келажакка муҳаббат! Бир-биридан ойдин тонглар отмоқда.

Шеърий лаҳза

Тоза, покиза, бунёдкор қўллар яратган боғларда жаннат қушчалари чаҳ-чаҳламоқда. Бу кунлар эртакларда йўқ. «Чўлда ўрмалаётган чумолилар ўз маконларини туғилишданоқ биладилар, танийдилар. Ҳаводa учувчи қушлар ҳам, денгиз ва дарёлардаги балиқлар ҳам ўз ошёнларини ҳис қиладилар, ҳатто болари ва шунга ўхшашлар ҳам ўз уяларини муҳофаза қиладилар, — шунинг каби одамлар ҳам қаерда туғилиб, парвариш топсалар, ўша жойга чексиз меҳр қўйган бўладилар».

Скоринанинг юқоридаги сўзларини ўқир эканман, Ватан тушунчасини фақат Ҳаёт ва Бахт тушунчалари билан ёнма-ён қўймоқ керак деган қатъий фикрга келдим. Аллоҳ Ватанга бўлган муқаддас муносабатни ҳар биримизни юрагимизга солгани рост бўлсин.

Ватан! Сенинг номингни айтсам, борлиғимда қуёш югуради. Руҳим гулшанида минг турли чечаклар барқ уради. томирларимда Сенинг муҳаббатингни сезаман. Қалбим дунёсида қақнус қушлар сенга бўлган садоқатни куйлаб учадилар. Мустақиллигингнинг олти йиллиги хаёлларимни гулга кўмади.

ИСТИҚЛОЛ — ОЛТИН ГУЛИМ

Истиқлол — олтин гулим,
Мен сени на еру, на кўкка экдим —
Кўксимда, ўзимда ўсган гулимсан.
Мен сени айтганда титрайдир лабим
Ёш тўла кўзимда ўсган гулимсан.
Етмиш йиллар кўзимни очирмадилар,
Қабоғим ичида ўсган гулимсан.
Бўғзимда айтилмай келинган ҳасрат,
Тамоғим ичида ўсган гулимсан.
Истиқлол — олтин гулим,
Таланган карвонлар қон йиғлаб ўтган
Саратон ичида ўсган гулимсан.
Қорлардан қўрқмасман, не бу қорбўрон,
Тошбўрон ичида ўсган гулимсан.
Гулим, сенинг ҳидинг етиб бордими
Қодирийнинг номаълум қабрларига,
Усмон худойимга шеър айтиб берган
Кемеровасига, Сибирларига.
Қайчилар, пичоқлар занглар пойингда,
Найзалар нишидан чиққан гулимсан.
Янчар тегирмонлар янча олмаган,
Бўрилар тишидан ўтган гулимсан.
Устидан бекитиб йиқилган Ойбек,
Ойбекнинг тилида ўсган гулимсан,
Халқимдайин содда, суюк Миртемир
Боладек кўнглида ўсган гулимсан.
Истиқлол — олтин гулим,
Мен нечун жонимни қизғонай сендан,
Ўғлимда, қизимда ўсган гулимсан.
Ўлимдан қўрқмагай энди Зулфия,
Сен қолар изимда ўсган гулимсан.

Зулфия МЎМИНОВА

НАВОИЙНИНГ НОМАЪЛУМ ТУЮҒИ

Атоқли ўзбек адабиётшуноси, матншунос олим, филология фанлари доктори, профессор Ҳамид Сулаймон 1963 йили: «Навоийнинг бизгача етиб келмаган бошқа асарлари бўлиши мумкинми? Албатта, мумкин. Хулоса шуки, Навоий асарларининг биз томондан тузилган рўйхати келгусида яна топилажак янги асарлар ҳисобига бойиши мумкин», деб таъкидлаганди. Кейинги 35 йиллик вақт давомида олиб борилган изланишлар олимнинг фикри тўғри эканлигини тасдиқлади. Шоирнинг номаълум асарлари топилиб, илмий муомалага киритилди.

Бу хайрли ишларни амалга оширишда музейимизнинг ташкилотчиларидан С. Эркинов, шоир Чархий, А. Мадаминов ва С. Йўлдошевнинг муносиб хизматлари бор. Яқинда музейда яна бир қувончли воқеа юз берди. Биз устоз Навоий қўлёзма девонларини ўрганаётиб, ҳазратнинг шу кунгача номаълум бўлган туюғини аниқлашга муяссар бўлдик. Топилмадан жой олган қўлёзма девон бир марта таъмирланган. Котиби Абдурасул хўжа ўғли Бобохўжа. Ҳажми 17х29 см., 292 варақ. Санаси номаълум.

Девон анъанавий дебоча билан бошланиб, фардлар билан тугаган. Котиб китоб охирда: «Бу хат агарчи қобили таҳрир эмас эди. Лекин Навоий сўзларидин нақшдур нишон», деб алоҳида камтарлик билан хати учун узр сўраган. Топилма билан танишган Қўқон Давлат Педагогика институти ўзбек адабиётшунослиги кафедраси доценти, филология фанлари номзоди Л. Зоҳидов, докторант Р. Тожибоев, музейнинг катта илмий ходими, филология фанлари номзоди А. Мадаминов, Ҳ. Сулаймон номидаги Қўлёзмалар институти Қўқон бўлими мудири шоир А. Турдиалиев, катта илмий ходим У. Неъматовлар туюқни бевосита ҳазрат Навоийнинг қўлёзма девонида бошқа асарлари билан биргаликда китобат қилингани унинг шоир қаламига мансублиги исботидир, деган фикрни билдиришди.

Қуйида Навоийнинг янги топилган туюғи эътиборингизга ҳавола этилаётир. Туюқ матбуотда илк марта эълон қилинмоқда.

ТУЮҚ

Эшитдим, зулфинги юздин кечибдур,
Дедимки: «Кеча кундуздин кечибдур.
Агар юз ёшлуя раҳминг келурса,
Мана ёшим икки юздин кечибдур.

Ҳасанжон ОТАЖОНОВ,
Қўқондаги Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт музейи илмий ходими

«ҲАМЗА»НИНГ КУМУШИ

5-бет

НАФАҚАТ САНЪАТ, БАЛКИ ҚАЛБЛАР ТУТАШАДИ

«Шарқ тароналари» халқаро фестивали қатнашчиларидан бири — Мухтор Ашрафий номидаги Тошкент Давлат консерваторияси Анъанавий ижрочилик кафедраси мудири, доцент Рифатулла ҚОСИМОВ мухбиримизга қуйидагиларни гапириб берди:

—Озгина фурсатдан сўнг фестивал ўзининг бетакрор куй-наволари билан жаҳон санъаткорлари билан жаҳон санъатсеварлари нигоҳини Самарқандга қаратади.

Асрлар оша мангулик қўшиғини салобат ила куйлаётган кўҳна обидалар Шарқнинг умрбоқий тароналари билан яна бир яшаради назаримда.

Ана шундай нуфузли анжуманда қатнашишимиз катта шараф, албатта. Шу билан бирга, катта масъулият ҳам юклайди. Устоз санъаткор Фахриддин Содиқов номи билан аталадиган консерваториямиз мақомчилар ансамбли таркибини кафедра ўқитувчиси ва талабалари ташкил қилади. Булар орасида эл таниган хонандаларимиздан Салоҳиддин Азизбоев, Машрабжон Эрматов, Ҳуррият Исроилова, Иқболхон Тошпўлатова, Ўткир Қодиров сингари ўқитувчилар, Роза Ҳайдарова, Сирожиддин Усмонов, Умид Шаҳобов, Комилжон Мўминов каби талабаларни учратасиз.

Фестивалга махсус дастур тайёрлаяпмиз. Асосий эътибор албатта ўлмас дурдоналаримиз — мақомларга қаратилган! Тошкент — Фарғона мақом, чолғу ва ашула йўлларидан, «Шашмақом»нинг чолғу қисмидан «Таснифи наво», «Гардуни наво», «Мухаммаси баёт»ни ижро этамиз. Шу билан бирга, халқ куйларидан «Мирзо Давлат»ни тайёрлаяпмиз. Яккахон хонандаларимиз Ҳуррият Исроилова ҳамда Машрабжон Эрматовлар ҳам мақомларимиздан намуналар ижро этадилар.

Ўйлаймизки, бу анжуман биз учун яна бир мактаб бўлади. Бу ерда Шарқ мамлакатлари мумтоз ва эстрада қўшиқлари билан яқиндан танишиш имкони туғилади. Турли миллат санъаткорлари қалбларини туташтиради.

М. АБДУЛЛАЁРОВА
ёзиб олди

6-бет СУРАТЛАР ТИЛГА КИРГАНДА

4-бет БЕМАНЗИЛ

Ман Ватанда эмасман, Ватан мандадир, — деган эди ватандошларимиздан бирови.

Агар Ватан ўша ватандагиларнинг юрагида яшамас экан, у ватан ғариб ва нотавон, ёлғиз ва бечорадир — Ёлғиз отнинг чанги чиқмас, чанги чиқса ҳам донғи чиқмас...

Ундай ватанни маҳв этиш осон.

Мен Ватанда эмас, Ватан менда яшайди, деганларидек, Ватанда яшайдиган ҳар киши бир Ватан бўлмоғи зарур.

Ҳар битта кишиси битта Ватан бўлган халқ яшайдиган Ватан буюк ва қудратлидир. Бундай Ватанни ҳеч ким ҳеч қачон забт этолмайди.

Худога шукур, мустақил бўлдик — ҳар биримиз бир Ватан бўлдик. Халқ таълими вазирлиги саъй-ҳаракатлари билан жамланган қуйидаги иншолар Ватан фарзандлари — ёш талаба укаларимиз кўнглидаги Ватандир, Ватанга муҳаббат изҳоридир.

ВАТАН — ЮРАКДА ЎСГАН ДАРАХТ

Талабалар иншосида Ватан мадҳи

Наврўзова Ниёзжон, Тошкент Давлат университети талабаси:

Ватан — бу сенинг қалбинг, орзу-армонларинг, борлигинг, йўқлигинг, гуноҳу хатоларинг, йиғиларингу қувончларинг сиғадиган жой!

Ватан — онанинг алласи таралган, бешигингнинг излари чизилган замин. Аждодларинг кўмилган қабристон, ота-онангнинг излари қолган кўчалар, нақ сенинг лаҳжангда сўзлашадиган, қошу кўзи худди сенинг кабилар яшайдиган қадрдон ер Ватандир!

Биринчи бор баҳорни таниган, илк бор варрак учирган, биринчи марта ҳайитлик олган жойинг, биринчи ўқитувчи, биринчи муҳаббатингни танитган макон Ватандир!

Оёғингиз Ватан тупроғига теккан заҳоти вужудингизни юмшоқ хотиржамлик ўрайди, «э, ўлсам ҳам шу ерда ўлайин-а» деган нидо портлайди кўнглингизда. Буни Ватан дейдилар. Болангнинг, онангнинг, тирикликнинг ҳиди келади Ватандан!

* * *

Ватанни, унда яшаш қулай ва бозорларда арзончилик бўлгани учун танламайдилар. Ватан бизни танлайди. Ватан муҳаббатига етишиш осон эмас. Бунинг учун кучли қалб эгаси бўлмоқ керак. Кучли одамгина Ватанни сева олади, ожизлар эса ҳамиша севилиш истагида бўладилар.

* * *

Ватаннинг табиий чегараси ҳеч қачон унинг асл чегараси бўлолмайди. Ватан чегараларини унда яшаётган халқ санъатининг даражаси адабиётининг қудрати белгилайди.

* * *

Эшонқулова Моҳигул, Қарши Давлат университети талабаси:

... Ватан остонадан бошланади, дейдилар. Тўғри, Ватан остонадан, киндик қони тўкилган, илк бора «ингга»лаб йиғлаган чоғингда кўз ёшларинг тўкилган маскандан бошланади. Мен яна шуни ҳам энтикиб айтгим келади: Ватан она алласидан бошланади... Мурғак гўдагу бокира кўзчалари билан бу дунё сеҳрига ҳайрон боқар экан, она ўз алласи орқали ҳаёт деб аталмиш бебаҳо неъмат сирларини унинг гўдак қалбига сингдира бошлайди. Бу муқаддас қўшиқда эса аввало инсоний меҳр, Ватан муҳаббати, Тўмарис, Широқ, Муқанна каби аждодларимизнинг мададкор руҳлари, барча-барчаси мужассам бўлади.

* * *

Биз Ватанимизни қай томондан ўрганмайлик, у қадим турк халқига бориб тақалади. Қадим Туркистон...

Бу ном билан қадимда Марказий Осиё ва Қозоғистон республикалари ҳудуди аталган. Бу ҳудудда қадимдан қондош ва жондош эллар эт ва тирноқдек бир-бирига боғланган, ўзбеклар ва тожиклар, қозоқлар ва қирғизлар, туркманлар ва қорақалпоқлар яшаб келган. Бу халқлар бир-бирлари билан қуда-анда бўлиб, яхши-ёмон кунларда ҳамдард бўлганлар. Бир ариқдан сув ичганлар. Бирга ижод қилиб, бирга меҳнат қилганлар.

* * *

Сарвар Абдуллаев, Ал-Хоразмий номли Урганч Давлат университети талабаси:

— Кўпинча «Ватан нимадан бошланади?» — деган савол ўртага ташланади. Менинг бу саволга жавобим ушбу: «Ватан ҳар бир мўминнинг туққан онасидан бошланади». Ўзини мўмин - мусулмон ҳисоблаган ҳар бир инсон 9 ой она қорнида бўлганида бутун дунё оналарининг сарвари ҳисобланган Она Замин мурувватти ва саховати билан ривожланиб, туғилиб, камолга етгач, волидаи муҳтарамаси ва буюк оналар сарвари Она Замин шаънини ҳимоя қила оладиган ғурури баланд, мард фарзанд бўлиб вояга етади.

Бугун ватанимиз Ўзбекистон мустақилликка эришган муборак кунларда ёш авлодни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш борасида янги, ҳар томонлама пухта ишланган мафкура яратишга киришилди. Лекин ҳар томонлама фикр юритиб кўрсак, бизлар учун аждодларимиз маданий меросидан кўра қимматлироқ мафкуранинг ўзи йўқ.

* * *

Қўзиева Наргиза, Тошкент Молия институти талабаси:

— Эй, фарзанд, она замин. Ватан сени дунёга келтирган ва инсонга айлантирган ота-онангга барча шароит яратиб берган энг муқаддас, энг табаррук, беғараз жону жаҳондир. Ватан сени ўз қучоғига олади, сийлаб сийпайди, ардоқлайди. Сенинг яшашинг учун барча шароитни яратиб берган ҳам Она замининг, Ватанингдир. Сен учун ана шу сирли синоатларни муҳайё қилиб қўйган муқаддас бунёдкордир.

* * *

«Миллий ғуруримиз, ориятимиз тикланмоқда, қалбимизда асл ватанпарварлик туйғулари уйғонмоқда, — деган эди Президентимиз Ислом Абдуғаниевич Каримов.

Бу сўзларга эътибор берингa! Дарҳақиқат, мустақиллик, истиқлол худди юртбошимиз айтганларидек, ватанпарварлик туйғуларини янаям жўшқинлаштириб юборади. Асл ватанпарварлик, чинакам халқпарварликнинг ўз тақдиримизни ўзимиз белгилашга киришгандан кейин яна ҳам баҳоси ортди.

* * *

Халилова Ҳавасхон, Қўрғонтепа қишлоқ хўжалик техникуми талабаси:

— Ватан! Қадим-қадимлардан оташ олови сўнмай келаётган муқаддас ўчоқ!

Ватан — гоҳ кулдириб, гоҳ йиғлатган мўъжиза, қўшиқ.

О, Ватан! Сенинг ҳажрингда кимлар оҳ чекмаган?..

Ўғлинг Бобур бир тилим қовунни соғиниб, ўзга юртларда жон берди. Фурқатинг эса кўзларига тўтиё айлагали бир сиқим тупроғингга зор бўлиб, ёт элларда армон билан кўз юмди. Бу соғинч, бу Ватанга интизорликлар, миллионлаб ўзбеклар хонадонида меҳр бўлиб, оқибат бўлиб яшаб келмоқда.

ЎЗ ФИКРИМИЗ БОР, АММО...

Истиқлол нурлари ила йўғрилган ушбу кунларимизда буюк келажагимиз соҳиблари бўлмиш ёшлар тарбияси биринчи ўринга чиққани ҳеч кимга сир эмас. Зеро, ҳар жиҳатдан баркамол ёшларгина миллат деб ёниб яшай олади, Ватан эртаси ҳақида қайғура билади. Хўш, ана шу мезондан келиб чиққан ҳолда бир мулоҳаза юритайликчи. Ўз мустақил фикрлаш қобилиятига эга етук шахс даражасига эришувимизда бизга нелар халақит беради-ю, кимлар тўсиқ бўлади?

Менимча, бундай «хитой девор»ларига биз энг аввало таълим ва тарбиянинг бешиги бўлган мактабларда дуч келамиз. Бундай дейишимга сабаб, ҳар сафар туғилиб ўсган қишлоғимга боргач, қадрдон мактабимда албатта бўламан. Ва оғир, бир ғамгин ўйга толаман. Чунки ўз аҳволидан нолиб чарчаган ўқитувчим сўз сўнггида «бир бало қилиб қирқ беш минутни алдаб ўтаётгани»дан ҳам мақтаниб қўяди. Ҳа, бугун кўплаб ўқитувчиларимиз ҳаёт ташвишларига ўралашиб қолганлар, улар изланишдан йироқ, «бир хиллик» касалига дучор бўлганлар. Ўртага ташланган масалани ечишда ўқувчи билан талашиб-тортишади, баҳс-мунозара қилиш учун уларда вақт ҳам, сабр-тоқат ҳам топилмайди. «Дарсликда ёзилгани ҳақ», «мен ҳақман» деган «олтин қонунлар» билан қуролланган бундай ўқитувчиларнинг заҳру-киноя аралаш жавобидан сўнг энг дадил «андишасиз» ўқувчи ҳам «андишага боради», иккинчи бор фикр билдиролмайди. Бу ҳолнинг гувоҳи бўлган бошқа ўқувчилар энди маъқуллашдан ўзгага ярамайдилар. Худди мана шу пайтдан оломончилик дарди илдиз ота бошлайди. Миллат фожиаси ҳам худди мана шу пайтдан бошланади. Энди бир ўйлаб кўринг, бир амаллаб 45 минутни ўтказган ўқитувчидан сабоқ олган ўқувчининг фикрлаш савияси келгусида қай даражада бўлади? Ўзгалар қўшиғини тўти мисол «куйлаб» ўрганган бу бечора ёш авлоддан нимани кутиш мумкин? Уларга миллат, муқаддас Ватан келажагини ишониб топшира оламизми?! Жавоб битта. Йўқ. Шундай экан, отни қамчилаш пайти етди. Халқ таълими тизимини тубдан янгиламоқ, айниқса қишлоқ мактабларига катта эътибор бермоқ керак. Узоқ қишлоқларимиздаги адабиётга, санъатга, умуман янгиликлар яратишга чанқоқ қалбларни кашф этиш, тарбиялаш буюк келажакка ташланган қадамдир.

куюнчак газетхонлардан хатлар

Хуллас, ўз фикримиз бор, бўлади ҳам. Аммо, минг афсуски, ноўрин андишамиз, тўғрироғи қўрқоқлигимиз ҳам бор. Биз ёш авлод янги асрга шу касалликлардан қутилган ҳолда қадам қўймоғимиз керак. Акс ҳолда, яқин ўтмишда «совет поезди» фикрсизлик, андишалилик ёрдамида «манқуртлик бекати»га олиб боришига оз қолган бўлса, бу сафар ўзимиз манзилсиз йўловчи сингари аро йўлда гангийверамиз. Мана шундан худо асрасин!..

Камол ОЛЛОЁР

Хиванинг 2500 йиллигига

НОЁБ МАДАНИЯТ ВА НАФИС САНЪАТ МАСКАНИ

Бош кўкка чекиб ҳисор Хоразм,
Оламгадур ифтихор Хоразм,
Фирдавс барин насимидин дам,
Ҳар лаҳза урар баҳор Хоразм...
Маъмураи Ҳинду Чин саводин
Хижолатга солиб диёр Хоразм.

Мунис ХОРАЗМИЙ

Туркистон элининг ўтмиш тарихи ва бу ўлкада ноёб моддий ва маънавий обидаларнинг пайдо бўлиши кўп жиҳатдан башарият маданиятининг кўҳна марказларидан бири Хоразм билан боғлиқ. Ҳамиша нафосат ва гўзаллик яратишда, бунёдкорлик ва ижодкорликда намуна бўлиб келаётган бу воҳа аслида бутун ўзбек халқининг фахридир. Унинг аҳолиси умуминсоний қадриятларни шакллантиришга, айниқса, жаҳон маданияти хазинасини бойитишга жуда катта ҳисса қўшган. Буни сўнгги ярим асрдан ошиқ вақт ичида бепоён Қизилқум саҳроларида, Аму ва Сирнинг қуйи оқимида топилган юзлаб тарихий обидалар тадқиқидан ҳам билиш мумкин.

Мен ҳар гал Хива сўзини эшитганимда, юрагим жизиллаб кетади. Чунки ўзим ҳам асли хивалик, хоразмликман, Қолаверса, бир олим сифатида Хоразм воҳаси, Хива, Кўҳна Урганч тарихи билан аввалдан батафсил танишганман. Ҳатто, бир вақтлар таниқли рус олими Сергей Павлович Толстовнинг машҳур археология-этнография экспедициясида нафақат Ўзбекистон, балки бугунги Туркманистон ва Қорақалпоғистон ҳудудларида олиб борилган қазишмаларда қатнашганман.

Ўшанда устозим «бу тупроқни севишинг, ундаги сон-саноқсиз обидаларни, Хива, Ҳазорасп, Кўҳна Урганч каби антик шаҳарларни яратган Хоразм халқига абадул-абад хизмат қилишинг керак», дегани ҳали-ҳануз эсимда. Шу боис ҳар сафар кўҳна Хиванинг Беруний, ал-Хоразмий, Паҳлавон Маҳмуд, Абулғози, Мунис Хоразмий, Огаҳий, Феруз қадами теккан бетакрор, гўзал қадимий кўчаларидан ўтганимда, улар таълим олган мадрасаларни зиёрат қилганимда ва бу мадрасалар пештоқига муҳрланган муқаддас сатрларни ўқиганимда, хаёл мени узоқ-узоқларга олиб кетади. Ёдимга қадимий Хоразм шоҳи Ибн Маъмун подшоҳлик қилган даврда яратилган илм маскани — Байтул ҳикма тушади. Унда Беруний ва Ибн Синолар улкан илмий тадқиқотлар олиб боришган. Бу ишларда ўз даврининг кўплаб улуғ алломалари фаол иштирок этганлар. Улар фалакиёт, тиббиёт, ал-жабр илмининг мураккаб муаммоларидан тортиб, ҳатто ҳозир ҳам чигал ҳисобланувчи муаммолар устида баҳс-мунозара юритганлар.

Бу йил муқаддас ва кўркам Хива шаҳрининг 2500 йиллик тўйи нишонланадиган бўлди. Бу қарор мени ҳам бениҳоя қувонтирди. Ушбу сана аниқланиб ЮНЕСКОга жўнатилган мактубда, катта олимлар қатори, менинг ҳам имзом борлигидан хурсандман. Бундан ташқари, бўлажак тантана менга ижодий илҳом ҳам бағишлади. Ушбу антик маданият ва маънавият хазинаси тарихига оид илмий-оммабоп асар яратишимга сабаб бўлди.

Маъмурий жиҳатдан олганда, ҳозирги Хива шу номдаги туман марказидир. Бу қадимий шаҳар узоқ вақт Буюк ипак йўлидаги энг гавжум ва бой савдо марказларидан бири ҳисобланган. Н. Муравевнинг таърифича, XIX аср бошларида хонлик пойтахтида уч минг уй бўлган ва ўнг мингга яқин аҳоли яшаган. Полковник Г. Н. Данилевскийнинг ёзишича, ўша аср ўрталарида Хива аҳолиси тўрт минг кишидан ошмаган. Асримиз бошларида эса, тахминан 20 минг кишидан иборат бўлган. Кейинги статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда ушбу ҳудудда 52 минг киши яшайди. Этник жиҳатдан хиваликларнинг кўпчилиги (95,5 фоизи) ўзбеклардир.

Хива ва унинг теварак-атрофи табиий-жуғрофий жиҳатдан яшаш учун ниҳоятда қулай. Иқлими ўзгарувчан-мўътадил, ёзи иссиқ, қиши совуқ. Хоразм воҳасининг жанубий қисми — Қорақум дашти яқинидан ўтувчи қадимги Полвонёб канали ва ундан олиб чиқилган тармоқлар серунум майдонларга ҳаёт бағишлайди. Бу ерда деҳқончилик ва боғдорчилик, ҳунармандчиликнинг турли соҳалари доимо ривож топган. Суғориш иншоотларининг қуйи оқимидаги катта-кичик кўлларда балиқчилик хўжаликлари ташкил этилган. Хонлик замонида пойтахт ён-верида хон авлодлари ва задагонларнинг, йирик бойлар ва савдогарларнинг ёз-ёвон боғ-роғлари, сайилгоҳлари бўлган.

Ажойиб тарихчи, олий насаб ва тожу тахт соҳиби Абулғозихоннинг «Шажараи турк» асарида Хива хони аждодларининг келиб чиқиши илк пайғамбарлар даврига, ҳатто Одамсафиллоҳгача бориб тақалиши айтилади. Унинг таърифича, энг қадимий аждодларидан ота томони Ўғузхонга, анинг отаси Қорахон, анинг отаси Мўғулхон, анинг отаси Аланчахон, анинг отаси Куюкхон, анинг отаси Аблачахон, анинг отаси Тўтакхон, анинг отаси Турк, анинг отаси Ёфас, анинг отаси Нуҳ пайғамбар алайҳиссалом, анинг отаси Камак, анинг отаси Матушалах, анинг отаси Идрис пайғамбар, анинг отаси Барот, анинг отаси Махдайил (Тавротдаги Михаил), анинг отаси Қайнон, анинг отаси Ануш, анинг отаси Шиш пайғамбар ва охирги ота Одамсафиллоҳ, яъни Одаматодир.

Ўзига хос маданият яратган, оламга ал-Хоразмийу ал-Беруний каби буюк мутафаккир олимларни, Абулғози ва Мунис, Огаҳий ва Баёний каби истеъдодли шоир ва тарихчиларни етказиб берган Хоразмнинг шаклланиш жараёнини, унинг кейинги даврдаги иқтисодий — ижтимоий ва сиёсий қиёфасини Хивасиз тасаввур қилиш мушкул. Юртбошимиз Ислом Каримов одилона қайд қилганидек, «Хоразм воҳасининг тарихи, тариихий-маданий мероси бевосита Хива шаҳри тарихи билан боғлиқдир. Ҳақиқатан ҳам, Хива Хоразмнинг нафақат кейинги тўрт асрлик пойтахти, балки юксак маданият ва маънавият маркази сифатида ҳам қадимдан машҳур шаҳар, ажойиб тарихий обидаларни яратган ва сақлаб келаётган гўзал очиқ музейдир.

Айрим афсоналарда Хоразмнинг пайдо бўлиши тарихи анча равшан кўрсатилган. Масалан, «Хоразм» атамасининг келиб чиқишини тушунишга бир оз бўлса-да, ёрдам берадиган қуйидаги афсонага эътибор қилинг.

Қадим замонда бир подшонинг жуда жасур, ўз Ватанини ҳимоя қилишда ҳеч тенги йўқ қўшини ва истеъдодли лашкарбошилари бўлган экан. Кунларнинг бирида лашкарбошилар бир гуруҳ қўшин билан подшонинг адолатсиз сиёсатига қарши исён кўтарибдилар. Подшо маглуб этилган исёнчиларни ўлимга буюрибди. Лекин подшонинг яқин кишилари уларни ўлдирмай чўлу биёбонга бадарға қилишни маслаҳат берибдилар. Подшо кўнибди. Маҳкумларни қумлар орасида чангалзор ва тўқайзор бўлиб ётган дарё бўйига олиб бориб ташлабдилар. Сургун қилинган лашкарлар ва лашкарбошилар қобилиятли, меҳнатсевар эканлар. Шу боис ўша чангалзор ва тўқайзорларни обод бир ўлкага айлантирибдилар. Орадан кўп йиллар ўтиб, кексайган подшо сургундаги севимли қўшинлари аҳволидан хабар олишларини буюрибди. Мулозимлар келиб кўришса, аввалги тўқайзорни асло таниб бўлмас эмиш: ҳамма ерда обод шаҳар ва қишлоқлар, сув тўла ариқлар. Улар катта бир шаҳар бошлиғига учрашиб, «Бу қандай ўлка?» — деб сўрабдилар. Саволларига: «Бу ердаги халойиқ бир вақтлар ўз подшоси томонидан хор қилинган, кейин ўз меҳнатлари билан шаҳар ва қишлоқлар қуриб азим бўлганлар», — деган жавоб олибдилар. Бу хабарни подшога етказибдилар. Подшо ўша юрт кишиларининг гуноҳини кечиб, уларни бундан кейин хоразмликлар, деб аташни буюрибди.

Хива хони Оллоқули (1825-1842) қўшкидаги Эрон элчиси Ризақулихон ҳикоя қилган бошқа бир афсона воқеалари Ҳазрати Сулаймон ҳукм сурган даврда рўй берган. Унда айтилишича, Сулаймон пайғамбарнинг хизматида кўплаб деву парилар бўлган экан. Бир куни пайғамбар жаҳл устида парилардан бирини жазолашга буюради. Уни узоқ юртда яшовчи девнинг ихтиёрига топширишга азму қарор қилади. Хизматкор девлардан бири буйруқни бажариш учун парини устига миндириб, йўлга отланади. Чексиз самода узоқ парвоз қилиб, неча-неча манзилларни босиб ўтгач, ўша замонларда ҳали инсон қадами етмаган Хоразм деган маконга тушади. Узоқ вақт бирга бўлгани боис парига хуштор бўлиб, у билан бирга қолишга қарор қилади. Пировардида, парига уйланиб, набира, эвара-чеваралар кўради. Афсонада хоразмликлар шулардан тарқалган дейилади.

Хоразмликлар тўғрисидаги эртак ва ҳикоялар гарчи афсонавий хусусиятларга эга бўлса-да, Амударё воҳаси аҳолиси турли уруғ-аймоқлардан ташкил топганлигидан дарак беради.

Давоми олтинчи бетда

Иброҳим РАҲИМ

ҚАЕРДА ЯШАШ ОСОН — ШАҲАРДАМИ ЁКИ ҚИШЛОҚДА?

Яқинда икки кишининг антиқа мулоқоти гувоҳи бўлдим. Улардан бири шаҳарлик, иккинчиси — қишлоқ йигити. Гапларидан маълум бўлдики, жинси шим, адидас кўйлак кийган, соч қўйган, узун юзли, оқ-сариқдан келган шаҳарлик йигит қишлоқ шайдоси экан, қишлоқни гўёки ердаги жаннат, деб билар экан. «Сизлар беҳиштда яшайсизлар» деди у қишлоқ йигитига ҳавас билан боқаркан.

Оқ яктак, чуст дўппи кийган, қорачадан келган қотмагина қишлоқ йигити эса шаҳарни мўл-кўлчилик макони, очилдастурхон сифатида талқин қиларкан...

Хуллас, икки нотаниш йигит бамисоли икки иқлим, икки фазо одамидай, қаерда яшаш осон ва мароқли — шаҳардами ёки қишлоқда, деган масала устида баҳс юритарди. Суҳбат катта йўл бўйидаги садақайрағоч соясида борарди. Бу ер шаҳарлараро қатнайдиган автомобиллар бекати бўлгани боис йигитлардан бири шаҳар автобусини, иккинчиси қишлоқ томон борадиган йўловчи машинани кутарди.

Майин шабада эсди. Шаҳарлик йигит «Оҳ, оҳ, мазза!» дея гап бошлади:

— Буни қаранг, бундай роҳатижон шаҳарда йўқ-да! Ҳамиша шундай бўлса керак-а, оғайни? Мен сизга ҳавасим келади. Сиз жаннатда яшайсиз! Тоза ҳаво, оқар сув, боғ-роғ, кенг дала, мусаффо осмон. Ҳар уйда тандир. Кўлбола нону патир. Ўрик, олма текин. Узуму қовун-тарвуз. Витаминга кўмилиб яшайсиз. Сутига сув, қаймоғига ун қўшмайди, пул берсангиз, олмайди. Сойбўйи қишлоғига бориб қолсам, кетгим келмайди. Иложини топсам, ўша ерда яшардим. Қишлоқда яшашнинг гашти бўлакча!

— Мен эса шаҳарни орзу қиламан, — деди қишлоқ йигити. — Трамваю троллейбус, таксию автобус доимо хизматингизда. Метроси бир дунё! Бизга ўхшаб, тупроқ чангитиб, пиёда юрмайсиз. Нонингиз дўконда тайёр, олов ёқиб, «Ғўзапоя ўтини, аччиқ экан тутуни», деб кўз ишқаламайсиз. Қишлоқни ҳавас қилманг. Тўғри, қишлоқнинг алоҳида гашти бор, аммо ундан ҳам заруррoқ шашти бор. Унинг шаштига чидаш осонмас! «Бўл! Бўл! Тезлат! Жадаллат, вақт зиқ, тур, ўтирма!»лар доимо авжида.

— Шаҳарни жуда ҳавас қиляпсиз. Билиб қўйинг, шаҳар ҳаёти ҳам шакардан иборат эмас. Унинг сиз билмаган заҳари ҳам бор. Сиз шакаринигина биласиз. Шаҳарлик кунига неча мисқол қора қурум билан чанг, тутун ютишидан бехабарсиз. Буни шаҳар экологияси бузилганидан деяптилар. Кўчамизни ахлат босиб ётади, биз уни ҳидлаб, ҳатто, беихтиёр, кўз илғамас ютиб юрамиз.

— Тошкент бозорлари антиқа бўп кетганмиш. Ҳамма ҳавас қиляпти.

— Тўғри, бозорларимиз обод бўлди. Аммо... Алдар кўсани биласизми? Тошкент бозорларида Алдар кўсалар бор. Қўлингизга бир дона тариқ ушлатиб қўйиб, бор будингизни шилиб олишади. Бу ҳақда ҳатто янги қўшиқ ҳам чиққан:

Сира энди қўрқма
шайтондан,
Шайтон чиқди
бозорда инсондан...

— Қишлоқда бўлса ҳар ҳолда, мева-чева, сабзавот, сут-қатиқ сероб...

— Қаёқда! Қишлоқ мева-чеваси ҳам шаҳарники бўп қолган. Ҳали ўриги сарғаймай туриб, олибсотар аравасига тушади. Болакайлар ҳам тилини тишлаб қолаверадилар. Маза-маза шаҳарликники. Уларнинг қўлида жарақ-жарақ пул ўйнайди.

— Ҳамма пул деҳқонда дейишади-ку.

— Эртак айтаяпсизми?

— Мева-чева, пилла-ю пахта, қўй-қўзи, қорамол қишлоқники. Шаҳарлик-чи, бир кило гўштни фалон сўмга олади. Қишлоқ кишиларининг пуллари сандиқларда сичқонга ем бўлмаяптимикин?

— Мана буниси чинакам эртак. Қишлоқда юз сўмлик анқога шафе. Қишлоқда яшаб кўрсангиз, билардингиз.

— Минг марта эшитгандан, бир марта кўрган яхши. Қишлоқда яшашға аҳд қилиб, институт домлачилигини ташлаб, йўлга чиқдим. Энди орқага қайтмайман. Дўстларимга кулги бўлишни хоҳламайман.

— Мен ҳам орқага қайтмайман! Яна учрашгунча ҳайр, автобус келиб қолди...

Суҳбатдошлар икки томонга жўнаб кетдилар. Мен уларни исм-шарифларини, манзилларини ёзиб олишга улгурдим, холос.

Орадан бир ойча ўтгач, тошкентлик йигит Ҳамдам Илҳомовни қидириб топдим. У узоқ бир қариндошининг хусусий фермасида ишламоқда экан. Кийимлари ҳам қишлоқча — оқ яктак, марғилонча дўппи, оёғида кирза этик.

— Ие, Сизми? Мени қандай топдингиз? — деди у сўрашар экан.

— Қишлоқ ҳаётининг шайдоси бу оромгоҳда қандай яшаётганини кўргим келди, — дедим унга якка қайрағоч тагидаги суҳбатни эслатиб.

— Ҳавас бошқа, ҳаёт бошқа экан. Уч ҳафтада сиёсий саводим ҳам, иқтисодий саводим ҳам чиқди...

— Хўш?

— Ўша суҳбатдошим — Тўйчи Тешабоев минг бор ҳақ экан. «Ҳар ерни қилма орзу, ҳар жойда бор тошу тарозу» деган эди амаким мен бу ёққа жўнашим олдида.

— Хўш, ўша тошу тарозу ҳақида гапириб беринг-чи.

— Дастлаб ҳовлима-ҳовли юрдим. Кейин бозорга бордим, қишлоқ гузарлари, дўконларини кузатдим, қариндош-уруғлар билан мулоқотда бўлдим. Хуллас, Тўйчибойнинг ҳар бир гапига тўрттадан исбот топдим. Бугунги қишлоқ тасаввуримдагидан тамоман бўлакча бўлиб чиқди. Аввало, колхозчилик, «топилгани ўртада» принципи йўқолибди. Жамоа хўжалиги топсанг, ейсан, деса, бригадаси «ишлаган тишлайди», деяпти. Бозор иқтисодиётига амал қилган хўжаликлар «Катта боссанг, катта оласан, эпламасанг, қуруқ қоласан», деяпти. Ҳаракат қилган топаяпти, бой бўляпти, қишлоқда мулкдор деҳқонлар синфи яраляпти. Буниси яхши.

Қишлоқ меҳнаткаши тиним билмас экан. Тонгни тонгга улаб ишлашади, азаматлар. Айниқса, аёлларга қойил қолдим. Қуёшдан олдин уйғонишади, хамир қориб, нон ёпишади, сигирни соғиб бўлиб далага жўнайди, эри билан баббаравар кетмон чопади, мол-бузоғига ўт юлиб, бошида кўтариб, уйига қайтади. Кир ювади, кечки таом пиширади, сигир соғиб, болаларни тўйғазиб, эрига қарайди. Қишлоқ аёлининг қачон уйқуга ётиб, қачон уйғонганини ҳеч ким билмайди. Қишлоқда турмуш осон кечмаса-да, ҳеч бир деҳқон қисматидан нолимайди.

Ҳамдамжон ҳақли. Онгли ҳаёт бошланган замонлардан бери инсон ўзини ўзи бошқарибгина қолмай, бошқаларнинг бахти учун ҳам курашади. «Куним ўтсин, эртага ё раззоқ» дегувчилар эртани билиш, уни бойитиб, келажакни эгаллаш одамнинг инсоний хусусиятидан пайдо бўлган зарурат ҳамда табиат ва жамият олдидаги бурч талаботи эканини билсайдилар. Одам, қишлоқда яшайдими, шаҳардами, ҳар қадамини ўйлаб, ўлчаб босмоғи лозим. Елпи-енгил ҳаёт кечириш ўткинчи кўриниш бўлиб, лоппида ёниб, поппида ўчадиган қора чироқни эслатади. Буни қишлоқдан чиқиб, шаҳарга етишолмаган Тўйчи Тешабоев ҳам обдан англабди.

Мен уни тасодифан довон йўлида учратиб қолдим. Йўл-йўлакай машинада олиб кетдим.

— Ҳа, ошнам, йўл бўлсин? — дедим.

— Қайтяпман.

— Қаёққа?

— Қишлоққа.

— Шаҳар ёқмадими?

— Ёқди. Аммо мен унга қовушолмадим. Шаҳар чорраҳаларида кўзим мошдай очилди. Чой-чақага ярар деб икки қоп бодринг олиб борган эдим. Бир қопини киракаш шофёр олиб қўйди, бир қопини трамвайда Эски шаҳар бозорига етказдим. Ёш-ёш йигитлар йўлимни тўсиб, қўярда-қўймай юкимни «енгил» қилишди. Кейин шаҳар кездим. Кўчалари кенг, янги-янги иморатлар. Метрога тушиб, у бошига бориб, яна бу бошига қайтдим. Темурийлар давлат музейига кириб оғзим очилиб қолди. Ана, тарих.

— Қишлоқда нима қилмоқчисиз?

— Фермага кираман. Гўшт пул экан. Тоғамнинг хусусий фермаси бор. Аммо сигирларининг биқинидан ой кўринади, ўшаларни парвариш қиламан. Тўғри, ем-хашак йўқ, аммо топса бўлади. Уриниб кўраман. Ҳаракатда — баракат, деган гапни энди тушундим.

— Эски танишингиз Ҳамдам Илҳомов ҳам фермер бўлиб олган экан-у, иши юришмаганидан нолияпти...

Тўйчи ўйланиб қолди. Нималар ҳақида ўйлаётганини тахминласа бўларди. Совет даврида қишлоқлар давлатнинг ўғай боласидай эди. Давлатга ишчилар синфи хўжайин эди. Шаҳар давлат томонидан таъминланар, қишлоқ эса «ўзинг учун ўл етим» эди. Пахтакорни «коммунизм иқтисодиётини бошловчиси» деб, унинг ҳамёнини қуритардилар. Яъни коммунизмда бозор муносабатлари ўрнига, маҳсулот алмашиш ҳоким бўлади, пахтакор эса топган пахтасининг бир мисқолини ҳам ўзида қолдирмай, буткул давлатга беради. Эвазига ўзига керак ҳамма нарсани олади, дердилар. Натижада пахтанинг момиғию мойи марказга кетар, чанги ўзига қоларди. Шаҳарда мактаб, клуб, стадион, кинотеатр давлат ҳисобига қурилса, қишлоқда деҳқон ҳамёни эвазига бунёд қилинарди. Қишлоқда давлат кутубхонаси ҳам йўқ эди. Умуман олганда, қишлоқ аҳолиси бўлмиш деҳқонлар синфи ижтимоий жиҳатдан ҳимоясиз эди. Халқ бунга чидади, бардош берди, кутди.

Бир аччиқ ҳақиқатни эсламай ўтолмайман. Негаки, совет тузуми даврида халқимиз лексикони чақирса, «Лаббай!», буюрса, «Хўп, бажарамиз!»дан бошқани билмай, тўтиқуш даражасига тушиб қолди. Қишлоқда пахта тозалаш заводидан бўлак, саноат корхонаси қурилмади. Миллий мутахассислар йўқ ҳисоби эди.

Расмий маълумотларга қараганда, собиқ СССРда ҳар 32 та совет яҳудийсидан битта олим, фан доктори, профессор, ижодий арбоб бўлгани ҳолда ўзбекларнинг 712 нафаридан биттаси илмий ходим эди, холос. Қишлоқдан чиққан олимлар эса бармоқ билан саналарди. Дунёда илк бор алгебра ва тиббиёт илми яратилган, фалакиёт, ер-сув ҳақидаги фан, юлдузлар жадвали туғилган жойда, қадимий маданият соҳиби бўлган халқ «оми» бўлиб қолган эди.

Ҳа, майли, ўтган ишга саловат. Энди мустақилмиз, ҳар иш ўз қўлимизда. Ҳукуматимиз мутахассис кадрлар тайёрлаш дастурини яратмоқда. Ана шу дастурда қишлоқни кўпроқ замонавий ҳунар кадрлари тайёрлашга эътибор берилса, жуда соз бўлур эди. Негаки, ўзбекларнинг тўртдан уч қисми қишлоқда яшамоқда. Бироқ улар ҳамон қафасдан бўшатилган қуш янглиғ эркин ҳаётга ўрганолмаяптилар. Совет кишанлари парчаланиб ташланса-да, тўрачиликнинг айрим илмоқ-қармоқлари деҳқонни гаранг қилаяпти. Айрим трест, концернлар деҳқон маҳсулотини қармоққа илинтириб олиб, ҳақини бермай, тузлаб ётибди. Айрим деҳқон жамоа хўжаликлари сотган пахта, пилла, гўшт-сут сингари маҳсулотлари пулини ололмай, «Бор отангга, бор онангга» чолғусига депсинишга мажбур бўлаяптилар. Буни ҳамма билиб, кўриб турибди. Қишлоқларда янгидан янги муаммолар пайдо бўлаяпти. Айниқса, томорқаларда етиштирилган меваю сабзавотни пуллаш деҳқон учун қийин кечаяпти. Илгари уларни қишлоқма-қишлоқ юриб, арзон-гаровга коопторглар сотиб оларди. Эндиликда коопторглар йўқ, унинг ўрнини босадиган улгуржи харидор ҳам йўқ. Натижада деҳқон етиштирган мева билан сабзавот исроф бўлаяпти. Яккаҳол деҳқон учун бозор узоқ, йўл қиммат. Бечора деҳқон муаммолар гирдобида хуноб бўлиб юрибди.

Маданий ҳаёт масаласида ҳам қишлоқда яшовчига шу кунларда анча қийин. Мен бўлган водий қишлоқларида клуб, қироатхоналар ишламаяпти. Китоб савдоси, деҳқонбоп китобнинг ўзи йўқ, борларининг нархи осмонда. Баъзи қишлоқларга битта ҳам газета келмайди. Бир қишлоқда бир обуначи бор экан. Ўқитувчи. Унга «Газетингни почтага бориб, ўзинг ол» дебдилар. Битта обуначи ойда бир бор зўрға газет ўқирмиш. «Қишлоқда яшовчи радио ва телевизорга ўрганиб қолган. Хайриятки, қишлоқ инфраструктурасини яхшилаш ҳақида муҳим қарор чиқди. Аммо кўп жойларда у қоғоздан ҳаётга кўчгани йўқ. Қишлоқлар газлашгани яхши бўлди. Аммо баъзи жойларда тоза ичимлик суви ҳали ҳам аравада ташиб келтирилмоқда. Қаловини топган раҳбарлар ўз қишлоқлари қатори дала шийпонларида ҳам тоза сув қудуқлари, резервуарлар қурмоқдалар. Дала шийпонларида кўзга кўринарли жойга «Совуқ сув ичманг, зарар!» деб ёзиб қўйибдилар.

Отасига раҳмат, халқпарвар, тадбирли одамларнинг!

Қишлоқда қўли қадоқ боболдеҳқонлар қатори, резавор мутахассислар, чорва миришкорларию ўқитувчилар, шифокорлар ва турли-туман зиёлилар яшайдилар. Улар «Кемага тушганнинг жони бир» деган мақомда қишлоқ меҳнаткашлари билан бир тану бир жой бўлиб яшамоқдалар. Шуниси ажабланарлики, қишлоқда яшаш шаҳарга нисбатан ўзгача бўлса-да, ҳеч ким ўз қишлоғини тарк этгани йўқ. «Ҳар ерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарозу!»... Аслида бу мақол ҳаёт фалсафаси бўлса-да, ҳозирги замон ҳақиқати эмас. Ҳақиқат адолатда. Яъни, қаерда бўлсанг ҳам, дилинг Аллоҳда, қўлинг меҳнатдаю ўзинг ҳамиша ҳаракатда бўлсанг, ютасан.

3 август — Темирйўлчилар куни

ЙЎЛ ЮРСА ҲАМ МЎЛ ЮРГАН ЭРКИН

Қумри ая бу йил 74-баҳорни қаршиладилар. Шундан эллик баҳорини кўчага кўз тикиб ўтказмоқдалар. Нега дейсизми? Дастлаб аянинг турмуш ўртоғи Эргаш ака раҳматлик поездда вагон хизматчиси бўлиб ишлаган кезларида у кишининг йўлларига кўз тикиб ўтирардилар. Умрлари қисқа экан, оламдан эрта кўз юмдилар. Аммо ота ўз ўрнига ворислар қолдириб улгурган эди. Ота изидан борган Ўлмас бу касбни танлади. Дастлаб падари бузрукворига ўхшаб у ҳам темирйўлчи бўлди. Вагон хизматчисидан темирйўл тафтишчиси даражасигача бўлган йўлни поғонама-поғона босиб ўтди. Отаси ва акасига эргашган Эркин ҳам мактабни тугатгач ҳеч иккиланмай Тошкентдаги 2-вагон депосига келди.

Ая шунинг учун ҳам неча йилдирки, тиқ этса, йўлга қарайдилар.

Эркин йўлга кетса, олти кун сафарда бўлади. У бошчилик қиладиган 85-Тошкент—Москва поезди қарийб шунча кун йўл босади. Уни Тошкентдаям, Қозоғистоннинг 85-поезд ўтадиган ўнлаб шаҳарларидаям, Москва ва унинг Қозон шоҳбекатидан Самарагача бўлган бутун ҳудудида ҳам хушмуомала, очиқ чеҳра, одамларга меҳрибон киши сифатида кўпчилик яхши танийди. Чунки у 23 йилдан буён шу йўналишда юради. Дастлаб оддий вагон кузатувчиси бўлган бўлса, кейинроқ уни махсус вагон хизматчилиги вазифасига ўтказишди. 5-Тошкент—Москва поездининг махсус юмшоқ вагонида 15 йил вагон хизматчиси бўлиш ҳали унча-бунча одамга насиб этган эмас. Бу вагонда кимлар юрмаган дейсиз. Машҳур йўловчиларнинг ҳар бир сафаридан сўнг уни ишхонада миннатдорчилик сўзлари битилган телеграммалар кутиб турарди. Фидокорона меҳнатлари туфайли бир қатор медаллар ва нишонларга сазовор бўлди.

Эркиннинг корхона ёшлар ташкилоти ва бошқа жамоат ташкилотлари ишидаги ташкилотчилик фаолияти ҳақида гапириб ўтирмадик. Аммо унга билдирилган биргина катта ишонч — Ўзбекистоннинг ўша йиллардаги биринчи раҳбари, таниқли давлат ва жамоат арбоби Шароф ака Рашидовнинг хизмат вагонини кузатиш бахтига муяссар бўлганини айтиб ўтмаслик мумкин эмас.

Эркиннинг Тошкент молия институтини оилавий сабабларга кўра битира олмаганлигини, аммо ҳақиқий касб эгаси бўлиш учун билимнинг барибир зарурлиги ва бунинг учун у Тошкент темирйўл транспорти техникумини сиртдан ўқиб битказганлигини ҳам унинг ҳамкасбларидан эшитишга тўғри келди. Улар — устозлари Анвар ака Акбаров, депо конструктори Омон ака, депо бошлиғи Фарруҳ Дадахўжаев, шунингдек, шогирдлари — 5-Тошкент—Москва фирма поезди хизматчиси Улуғбек Абдуллаев, ўзи бошқараётган вагон хизматчиси Рустам Зокиров, шунингдек, Ниғмат ака Усмонов, Шерали Бўронбоев, Сотволди Норқўзиев, Абдуманноп Юнусалиев ва бошқалардир.

Эркин темирйўлда Қосимовлар сулоласининг камол топишга сабабчи бўлди. Бугун уни темирйўлга дастлаб ишга етаклаб келган, ҳозирда марҳум акаси Ўлмас Қосимовнинг фарзандлари Бахтиёр ва Дониёрлар ҳам ота касбини давом эттириб, унинг руҳларини шод этаётганлигидан Эркиннинг боши осмонда. Укаси Тўлқин ва Жаҳонгирлар ҳам ака билан ёнма-ён ишлаб

ҳалигача унинг юзини ерга қаратганлари йўқ.

Узоқ сафардан чарчаб қайтган Эркин ва унинг ҳамкасбларини Тошкентда кўпчилик кутади. Улар оиладан ортдик дегунча яқинда Бухоро сафари чоғида оғир хасталикка йўлиққан сафдошлари Ислом Камтаев ва унинг оиласи ҳолидан хабар олгани шошиладилар. Шу жамоада ишлаб қарилик таътилига чиққан фахрийлар ҳам эътибордан четда қолмайди. Ўзи Тошкент йўловчи вагонларни қайта таъмирлаш ва хизмат кўрсатиш дирекцияси бўйича бундай ишлар қоида тусига кирган.

Аммо ана шулар ичида Эркин учун энг мароқлиси оила аъзолари даврасида бўлиш. Кенжатой Заҳро энди 7 ёшга кирганига қарамай учинчи синфга кўчди. Унинг иқтидоридан шодланган ота қизалоғининг дарслари билан қизиққиси келади.

Йигирма уч йилдан буён Қозоғистон чўллари, Россия ўрмонзорлари бўйлаб қатновчи Эркин Қосимовга бу узоқ масофадаги ҳар бир иморат, ҳар бир дарахтзор, энг муҳими, шу йўлда қатновчи одамлар ёд бўлиб кетган десак муболаға бўлмас.

— Дунёда одамларнинг қувончу-ташвишларига шерик бўлишдан ортиқ бахт йўқ, — дейди Эркин. — Зеро йўлда ҳар хил тақдирли одамларни кўрасан. Улардан билмаганингни ўрганасан, эшитмаганингни эшитасан... Хизмат тақозоси билан йўлда дунё юзини кўрган Йўлчивой-у Йўлчинисолар туғилишига доялик қилган онларимиз кўп бўлган. Шаҳардан шаҳарга келин-куёвларни олиб келган вақтларимиз бўлган. Бунинг ҳаммасини ҳаёт дейдилар. Ана шу умрда бизга йўловчилар узоғини яқин, оғирини енгил қилишдек катта ва шарафли масъулият юкланган. Бу вазифани виждонан бажаришни нафақат мен, қолаверса бошқа ҳамкасбларим ҳам ўзларининг ҳақиқий бурчлари деб ҳисоблайдилар.

Сувонқул РУСТАМОВ

АДИБ ХОТИРАСИ

Таниқли болалар шоири Зафар Диёр ҳаёт бўлганида 85 га тўлар эди.

Шоирнинг қизғин ижодий фаолияти асримизнинг 30-40 йилларига тўғри келади. Унинг бу даврдаги шеърлари асосан, ватан ва халқ, меҳнат ва жасорат, тинчлик ҳимояси ва халқлар дўстлиги мавзуларига бағишланган эди. Айнан шу йилларда унинг «Тантана», «Шеърлар», «Муборак», «Бизнинг қуролимиз» шеърий китоблари, «Чўпон қиз» номли ҳикоялар тўплами, «Оқ олтин» ва «Уч дўст» каби пиесалари нашр этилди. Шу билан бирга Маяковский, Маршал, Барто, Михалков, Абдулла Тўқай шеърларининг ўзбекча таржималари ҳам унинг қалами билан зийнатланган эди.

Шаҳримиздаги Зафар Диёр номидаги истироҳат боғида адибнинг хотирасига бағишланган адабий кеча бўлди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси раисининг биринчи ўринбосари Йўлдош Сулаймон, таниқли адиб Омон Мухтор, адабиётшунос олимлар Соҳиба Ирисхўжаева, Раҳимбой Жуманиёзов ва бошқалар Зафар Диёрнинг ҳаёти, ижоди ҳақида гапирдилар, адиб ҳақидаги ёрқин хотираларни эсладилар.

Айниқса, шоирнинг умр йўлдоши Тўхтахон аянинг эсдаликлари кеча қатнашчиларида катта таассурот қолдирди.

Н. ҒУЛОМОВА

Ҳошимжон АҲМЕДОВ

НАСРИЙ ШЕЪР — АДАБИЙ ҲОДИСА

Энг чуқур нарса, бу — ҳаёт. Шоирдаги фантазия — учқур поэтик хаёл ҳар гал ҳам ўзига мос шаклга эга бўлавермайди. Биз қанчалик адабий қонун, меъёр ва мезонлар яратмайлик, ижодкор тафаккури ҳеч замон бир жойда депсиниб туриб қолмаган. Биламизки, аруз шеърий системаси неча асрлаб ўзининг сеҳру жозибасини кўз-кўз қилиб келаяпти. Лекин не ажабки, ана шу бадиий мукаммал система ҳам ижодкорнинг диди-таъбига тўла жавоб бера олмай қолиши мумкин экан. Алишер Навоийнинг сўзга имкон ва ўзгача поэтик шакл қидириб «Маҳбуб ул-қулуб»дек ҳам шаклан, ҳам мазмунан янгилик излаб топишининг боиси шундан эмасми? Ёки Миртемирнинг силсиладек «чўзилиб-қисқараверадиган» эркин (сарбаст) шеър эркинликларидан ҳам қониқмай «насрий шеърда» бир қадар ўзини топгандек сезиши нимадан? Демак, ҳар бир ижодкорда муайян вазнга келиб насрдан — назмга, назмдан насрга ўтиш эҳтиёжи туғилади. Чунки янгиликка, ўзига хосликка интилмайдиган ижодкордан чинакам поэтик мўъжизалар кутиш қийин. Бизнинг кузатишимизча, назм ва наср ўртасида оралиқ жанрлар мавжуд. Шулардан бири — насрий шеърдир.

Насрий шеър аввалда «вазнли проза», «ритмик проза», «сочма», «мансур шеър», «насрдаги назм» ва ниҳоят, «мансура» деб аталган бўлса-да, у аслида битта ҳодиса — насрий шеърнинг турлича номланишидир. Мана шу турли хил кўриниш, тузилиш, хусусиятларга эга бўлган насрий шеърлар неча замонлардан яшаб келаяпти. Ҳатто насрий шеърлардан иборат китоб ҳам чиқди (И. Ғафуров. Илтижо. Мансуралар. Тошкент, 1991).

Ўзбек адабиётида насрий шеър жанрини ўрганиш жараёнида тўпланган фикрлар, хулосаларни умумлаштириб, бизнингча, насрий шеърни жанр сифатида характерловчи қуйидаги хусусиятларни кўрсатиш мумкин:

1. Муайян вазнга ва изчил қофияга эга эмаслиги;
2. Шеърий ва насрий баённинг аралаш қўлланилиши ёхуд аксарият ҳолларда насрий поэтик баённинг етакчилиги;
3. Образлилик, рамзийликнинг устунлиги ва фикрий умумлашмаларнинг кучлилиги;
4. Кечинма, ҳис-ҳаяжоннинг баландлиги ва риторик ифодадорлигининг кучлилиги;
5. Мисраларнинг, гап бўлакларининг семантик интонация жиҳатидан нисбий мустақиллиги ва нутқ суръатининг ранг-баранглиги;
6. Бадиий ифодага мос равишда ритмик тузилишга эгалиги ва паузалар мавқеининг ортиши.

Албатта, барча насрий шеърлар ҳам шу қатъий қоидаларга бўйсунади, дейишдан йироқмиз. Зеро, мазмун ва шакл охир-оқибат ижодкорнинг индивидуал-интеллектуал маҳорати билан реаллик касб этади.

Биз назм ва наср оралиғидаги шеърларни алоҳида жанр сифатида текшириб, уларни уч гуруҳга ажратдик. Оддий насрий шеърларда матн бевосита насрий шаклда келса ҳам, шеърий хусусиятлар устивор бўлади. Сажъли насрий шеърларда, гарчанд насрий баён асосига қурилса ҳам, сажъ туфайли ўта оҳангдор, равон шеърлар ҳосил бўлади. Сочманинг ижодий такомили натижасида юзага келган мансураларда шаклан эркин шеърларга яқинлик кузатилади, аммо уларда ҳам ҳиссиёт, лирик кечинма бўртиб туради.

Ҳар бир ижодкор янгиликка интилади. Фақатгина мазмунда эмас, шаклда ҳам. Руҳиятшуносларнинг таъкидлашларича, одам номутаносиб нарсаларни тез пайқар экан. Аруз, бармоқ, эркин шеърий системалар муайян маънода биз ўрганиб кетган мутаносиб системалар. Янгича ифода усули бўлмиш насрий шеърлар бугунги кунда қизғин ижодий тажрибаларни бошдан кечираяпти ва, бизнингча, кутилган самараларни бераяпти ҳам. Бунга яққол далил — Иброҳим Ғафуровнинг «Илтижо» номли мансуралар китоби. Мансуралар («мансура» — арабча «насрнинг қуйиши») бадиий ифода йўлларининг ранг-баранглиги, мавзу доирасининг кенглиги ҳамда лисоний, шаклий соддалиги билан адабий жараёнда ўзгача бир ҳодиса бўлди. И. Ғафуров ўз тажрибалари орқали адабиётда ўзига хос имкониятлар топтатган ижодкордир. «Мутафаккир» номли мансурада ҳазрат Навоийнинг яна бир комил инсоний сифатларининг гувоҳи бўламиз. Ул зот «Қуръон» каби «Инжил»ни ҳам бот-бот таҳлил-тафаккур синовидан ўтказадилар. Одамзот қисматининг чигал даштларини таҳлил-мулоҳаза этаркан, ҳазрат шундай ҳам шундай қалтис вазиятлардан доноларча чиқадилар:

Довуд кўз ўнгида ўлдирсалар Абу Салумни...

Бойқаро кўз ўнгида ўлдирсалар Мўмин Мирзони...

Абдуллатиф кўз ўнгида ўч олсалар фалак илми қуёшига...

Тиғ кўтариб келса Бадиуззамон ота бошига...

Акалар жанг қилсалар укалар билан...

Худо кечди, дейди, Инжил Довуднинг гуноҳидан...

Муаллиф мутолаага берилган Навоий шуури орқали фожиалар силсиласини жонлантиради: Довуд зўрлаб (хийла ишлатиб) тортиб олган Вирсавиядан фарзанд кўради — одил, доно шоҳ Сулаймон! «Сўнг Довуднинг ўғли тажовуз қилди Довуднинг гўзал қизи Фамарга. Сўнг бошланди қонли ҳалқалар...» Ҳазрат Навоийнинг қувваи ҳофизаси ила тарих қаърида чўкиб ётган «машҳур» фожиалар занжирини бадиий таҳлил этаркан, муаллиф бу билан инсон руҳиятининг ақл ноқис қолиб, жазава устивор бўлган нуқталарида қисматлар чигаллашиб кетиши ва улар эзгу ишлар, инсон умрига зомин бўлганлигини таъкидлайди. Ана шундай қалтис, хавфли вазиятлардан собит эътиқоди устун келганлиги алоҳида бир шоирона завқ ила тасвирланади. Ул мўътабар зот ҳирсий нафсгина эмас, балки бошқа барча иллат-нуқсонлардан ҳам пок, комил инсон эдилар.

Нодир бадиий хазинамиз — классик адабиётимиз анъаналаридан маълумки, фикрни сиқиқ, ихчам ва фалсафий-бадиий шаклда ифодалаш шеърият учун фазилат саналади. Шоир Омон Матжоннинг насрий шеърларида ҳам ана шу жиҳатларни кўриш мумкин.

Маънавият инсонни покдомонлик рутбасига чорлайди. Лекин ижтимоий-ҳаётий қадриятлардан қониқмаслик бани одамга хос. Шунинг учун «одамлар бир-бирларига қараб ўзларини ростлайдилар». Бу фоний дунёда бахтнинг ҳам, қайғунинг ҳам мезбон эмас, меҳмонлиги аён. Донолар тақдир ўйинларини, қувончу ғамларини муқим, мўътадил руҳият ила қаршиламоқ, ўткармоқни айтадилар. Бахт — давлат келганда инсон сармаст ва сархуш, бепарво бўлади. Айни шу дамда эса, қайғу ҳам шай. Шодликни бахам кўриш одатий ҳол. Лекин бахтсизликка руҳан тайёр бўлиш лозим. Илло, «ҳолингга бошқалар йиғламай бурун, ўзинг йиғла»шингга тўғри келади. Бир туркум насрий шеърлар борки, уларда юртпарварлик, миллатпарварлик, қадриятларимизни улуғлаш каби бир талай муаммо-мавзулар қаламга олинади. Омон Матжон чиройли қаршилантириш орқали катта фалсафани бир мисрага жойлайди: «Кўзингни юм, ўтмишингни кўрасан, лекин ундан кўзингни юмма!» Шоир бу мўъжаз ҳикматни 20 йил олдин, карахтлик замонида ёзган. Демак, шеър қолур олам аро, унда ҳикмат бор экан.

Қисқалик — бадииятнинг кўрки. Аъзам Ўктамнинг машқларида ҳам шу анъананинг гувоҳи бўламиз. Шоир ёзади: «Не ўтса энди тарих, унга сўзим ўтмайди... Чақноқ кўзим ўтмайди — ўйдиб десам илож йўқ. Бўғилаяпман, димоққа урилади қон ҳиди, қип-қизил товушлардан батанг бўлди қулоғим». Эътибор берсангиз, шоир чиройли поэтик усулларни қўллаб, мустабид империя даврига ишора қилаяпти — «қип-қизил» сўз бирикмаси ва умуман, «қизил», «қизил нон» каби сўз турланишларини қизил империяга нисбатан қўллаш шу куннинг анъанаси. «Ваъз ўқир менга бир зот ўша қонли кунлардан — бошқа қонли қинлардан тўкилганмиш бахт нури». Мана, энди ўша салтанатни ўрнатган «даҳога» ҳам ишора қилинаяпти. Аъзам Ўктам изчиллик билан миллий ғурур ила шеърни якунлайди: «Ишим кўп, аммо сира кўзларимга сурмасман минг табаррук ташсин қон бармоқларни». Ҳақ гап. Воқеликнинг ўзи кенг кўламли, хилма-хил қиёфали, қарама-қаршиликларга тўла. «Ҳақиқатни айтишнинг кўп усуллари бор ва айни замонда уни яширишнинг ҳам йўллари кўп». (Бертолд Брехт). Лекин зинҳор ва зинҳор бандасига сиғинишдан асрасин! Зеро, «топиниш, улуғлаш, бу — гипноз, карахтликдир. Инсон унинг таъсири остида очиқ кўз ва бедор онг билан мудраб қолади» (Ж. Межелайтис).

Ёқуб Аҳмаджонов ижодида бадиий умумлаштириш, мушоҳада ва ҳаёт ҳақиқатлари акс этган поэтик хулосалар чиқариш устивор: «Бодомнинг мева берадиган шохи қуриб қолса, янги шохи ўсиб чиқиб, ҳосил қилиши мумкин. Одам боласи ғалати Дарахт, мева берадиган шохи (виждони) қуриса, қорни (нафси) ўсиб чиқади». Гёте Эккерман билан бир суҳбатида таъкидлагандек, шоир субъектив ҳиссиётларини ифодалагандагина шоирдир. Ёқуб Аҳмаджонов услубининг равонлиги, ихчам ва маънодорлиги шоирнинг ҳаёт ҳақиқатларидан бадиий ҳақиқатни — оддий бир тафсил орқали кучли фикрий умумлашмаларни ифода олишида ҳам кўринади: «У дунёга Ҳақ нуридай келганди, бироқ биз уни тушунмадик, У биз каби сирли, ҳатто шубҳали туюлди, ҳолбуки, ўзимиз аллақачон ғайриодамга айланиб улгургандик. Унинг умри ибодат эди, бу ибодатни шайтон эмас, биз буздик. Мабодо қавмимизда бирор Уйғоқ инсон туғилса уни даҳшатли қисмат кутади: ё ғофил сафимизга қўшамиз ё маҳв этамиз». Қаранг, ўзбекнинг шўр пешонасига битилган қисмат. Уни Абдулла Орипов «Учинчи одам», «Сув» каби шеърларида содда қилиб ифодалаб берган. Бадиий адабиёт инсон характерининг бирор хусусиятини теран ифодалай олиши билан бошқа барча санъатлар орасида ажралиб туради. Шоира Насиба Жуматова бевосита насрий баённинг ўзида фикр, кечинмани беришга ҳаракат қилади, зеро, наср фикрни талаб қилади, фикрсиз ҳар қандай ярқироқ ифода ҳам ҳеч нарсага арзимайди: «Қўлингда... тўла сув. Кир қалбингда вояга етган ниятлар билан... қуяяпсан... Аммо мендан пастроқда турганингни наҳот англамаяпсан. Сенга жуда ачинаяпман...» Шоира назокат билан пасткашлар устидан ҳукм чиқаради. Бор-йўғи бир кичик банд, тўрт мисрада бир олам маъно. Тиниш белгилари ҳам ўзига хос сирлиликни, нозик-фаҳмлиликни англатиб туради. Аслида ғаразгўй, ҳасадгўй, тубан кимсалар устидан «номаълум одам» сингари қаҳ-қаҳ уриб, яшаб ўтиш керак. Мана шундай бадиий талқинлар Карим Баҳриевнинг «Тоштарош», «Қабртошга ёзувлар», «Эртачи хотиралар» каби насрий шеърларида истифода этилади. Буларда муаллиф умр қадри, унинг азиз ва ғаниматлиги-ю, ўлим туйғуси туфайли инсон руҳиятидаги ўзгаришларни мушоҳада этади: «Чироқни шамол ўчирган заҳоти, қоронғулик чопиб келади. Яна гугурт чақиб қўйсангиз, зулмат икки қадам қочади. Одамнинг ҳаёти ҳам ана шу чироққа менгзагуликдир. Қоронғуликда ёниб турган чироқдай бир дунёда ё-н-и-б ётади инсон. Яна неча дақиқа, неча кунга, неча йилга етаркан чироқнинг ёғи, пилиги?!» Мазкур насрий шеърдаги ғоя икки тимсол — Қоронғулик ва Чироқ (Ёруғлик) орқали очилади. Қоронғулик зулм, ёвузлик рамзи, яхшиликнинг душмани. Шунинг учун «чироқни шамол ўчирган заҳоти Қоронғулик чопиб келади». Чироқ — ёруғлик, эзгулик рамзи. Бу жуда қадимий тимсол бўлиб, унинг замирида эзгу иш, мукаррам инсон умрининг, руҳининг боқийлиги ётади.

Инсон «дунё водийсида ё-н-и-и-бб» яшагандагина ана шундай шараф, маснадга эга бўлади. Менгзашда мантиқий таъкид бор! Англашда фалсафий маъно бор! Тарихда, маънавий ҳаётимизда шундай сиймолар борки, уларни тилга олган чоғда фикру тафаккуримиз қомусийлик касб этади. Масалан, Алишер Навоий деганда шоир, давлат арбоби, ўзбек адабий тилининг жонкуяри, мутафаккир ва ҳоказо тушунча-билимлар тушунилгани сингари улар халафлар онгтафаккурини кенгайтиради. Ёқуб Аҳмаджонов «Ватан — Девонаи Машрабнинг урушдан тўхтамаган юраги — куллиёти», дейди. Ахир, ишқ куйчисининг руҳи кезмаган кент, қишлоқ борми? Ул зоти шарифнинг қадами, куллиёти етган жамъики эл-улус, юрт борки, ҳаммаси — Ватан. Шунинг учун ҳам «бу улкан Сўзни қомусларга сиғдириб бўлмайди». Унинг қатида яширинган, «туман ортида қолган тарих атоғлик ҳасби ҳолимиз» ҳам биз учун ул муаззам туйғунинг бир зарраси, тадрижидир.

Ёш шоир Шуҳрат Неъмат «Жобиршоҳ ҳақида ривоят» номли сажъли насрий шеърида ўтмиш ва келажакни, бугунимизни бир ривоят орқали ўзаро боғлайди. Шоирнинг маҳорати шундаки, сажъ қўллаш туфайли насрий шеър бамисоли қўшиқдай маром ва оҳанг касб этган. Етти мустақил банддан иборат бу сажъли насрий шеърда ибратли фикрлар сероб. Муаллиф ҳар бир банди якуни сюжет чизиғига, яхлит композицион қурилмага бирлаштирган. Муаллифнинг ҳикоя қилиш усули достон, эртакларга хос эпиклик билан уйғунлашиб келади. Мазмунан ўтган босқинчи шоҳ ҳақида гап кетса ҳам, аслида умумлаштирилган, «сайёр» шоҳ образи тасвирланади. Баёндаги мусиқийлик, майин лиризм бадиий ифодани жуда жонли ва ўқимли қилган:

«Соғиниб келдим ғоят, ривоятим, ривоят. Боболардан мерос — ҳақдан сўйла ҳикоят. Сен қорани оқ дема, саҳроларни боғ дема. Рост сўзламас қаламни дилларга ҳамроҳ дема. Ҳақ қалам хонларга тенг, пок сўзи тонгларга тенг».

Шоир қисқагина жумлаларда босқинчи шоҳнинг кирдикорлари-ю, қотиллигини ҳам, ҳақ-адолатга содиқ жафокашлар фожиаси-ю, иккиюзламачи, мунофиқлар қиёфасини ҳам ишонарли ва таъсирчан очиб беради: «Жобир шум қадам қўйиб, кичик юртни босибди. Бори мардларини сўйиб, оқилини осибди. Марди тугабди охири, қон босгач элларини. Қолган бир-икки ботир ютибди тилларини.

Оқиллар жим инграбди: «Сўзимиз — гуноҳимиз!» Без маддоҳлар куйлабди: «Омон бўлсин шоҳимиз!»

Шоир мустамлакачиларнинг манфур башараларини, мафкураларининг моҳиятини, мақсадларини очиб беради, ҳақиқатни кўрсатади: «Чиқармай эл сасини муте қилай, товлайин — ўзининг тулкисини ўз ити-ла овлайин. Пул берай — нафси бўғсин «Юрт!» деган хитобини, ёндирайин ўзлигин танитган китобини».

Шоирнинг хулосасига кўра афсонадаги шоҳлар битса ҳам, «лек жобирлар қайдадир жабр этиб баъзи юртга, ўзлигига ўт ёқур, амал берар манқуртга». Демак, муаллиф ғоят кескин муаммо, дардни ифодалашда ўзгача, айни замонда муқобил бадиий шаклни танлаган.

Хуллас, насрий шеър — адабий жараёнда мазмун талаби, моҳиятига мос ифода усулдир. Айтиб ўтганимиздек, насрий шеърларнинг ҳар уч шаклидан тегишлича, маҳорат билан, ўзига хос бадиийлик сари интилиш анъана тусига кирмоқда. Демак, насрий шеър — ўзбек адабиётида тасодифан қонунийликка ўтган АДАБИЙ ҲОДИСАдир.

Эрик Абдуллаевич КАРИМОВ

Шафқатсиз ўлим таниқли адабиётшунос олим, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Алишер Навоий номидаги Адабиёт институтининг илмий ишлар бўйича директор муовини, Беруний номидаги Республика Давлат мукофотининг совриндори, филология фанлари доктори, профессор Эрик Абдуллаевич Каримовни сафимиздан олиб кетди.

Э. А. Каримов 1932 йилда Тошкент шаҳрида туғилган. 1956 йили Ўрта Осиё Давлат университети (ҳозирги ТошДУ)ни битириб, ЎзФА Тил ва адабиёт институтида, Ўзбек энциклопедияси Бош таҳририятида, «Ўзбек тили ва адабиёти» журналида турли лавозимларда ишлаб келди.

Э. А. Каримов 200 га яқин илмий ишлар муаллифи эди. Унинг «Ўзбек адабиётида реализм тараққиёти», «Ўзбек демократик шеъриятида реализм», «Лев Толстой ижодида инсоннинг бадиий тасвири», «Реализм ва жаҳон адабий жараёни», «Лев Толстой ва Абдулла Қодирий» сингари 10 дан ортиқ монография ва рисолалари нафақат Республикамизда, балки хорижий элларда ҳам шуҳрат қозонган. Унинг бир қатор илмий тадқиқотлари Франция, Германия, Россия каби мамлакатларда чоп этилди ва юксак баҳоланди.

Олимнинг юксак малакали илмий кадрлар тайёрлашдаги хизматлари ҳам эътиборга сазовор эди. Унинг бевосита раҳбарлигида 4 фан доктори ва 20 дан ортиқ фан номзодлари тайёрланди.

Э. А. Каримов принципиал ва ишчан олим эди. У бутун куч-қувватини, иқтидорини ўзбек адабиётшунослиги тараққиётига бахшида этди. Самимий ва меҳрибон инсон, ҳалол ва меҳнатсевар олим Э. А. Каримов хотираси ҳамкасблари ва дўстлари, ёру биродарлари қалбида ҳамиша сақланади.

БИР ГУРУҲ ЎРТОҚЛАРИ

Янги нашрлар

«АҲМАД ЯССАВИЙ ҲИКМАТЛАРИ»

Маълумки, Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари ўз даврида Мовароуннаҳр ва Туркистоннинг маънавий, маданий ва ижтимоий тараққиётига улкан ҳисса қўшган буюк шахсдир.

Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари ҳақида турк олими Ф. М. Купрули бундай дейди:

«Сўфий шоир ва тариқат асосчиси сифатида туркларнинг маънавий ҳаётига асрлар давомида катта таъсирлар кўрсатган буюк шахс, олим ва валий бир инсондир. Пири Туркистон лақаби билан тўққиз асрдир турк олами томонидан катта ҳурмат-эҳтиром ила тилга олиниб келинаётган Аҳмад Яссавий ҳазратларининг номи-шуҳрати нафақат Туркистон ҳудудида, балки бутун турк ўлкаларида машҳурдир».

Хожа Аҳмад Яссавий ҳаёти, тариқати ва ҳикматлари ҳақида дунё олимлари мақтовга арзийдиган даражада тадқиқотлар олиб боришган. Бу ўринда профессор Камол Эраслон, Маҳмад Шакар, Адҳам Жабажиўғли, Маҳмуд Асъад Жўшон, Усмон Турар, Мустафо Кара, Мустафо Узун, Салжуқ Эройдин, Ирфон Гундуз, Абдурраҳмон Гўзал, Иброҳим Чубукчи, Мустафо Таҳрали, Ҳасан Комил Йилмаз, Аҳмад Яшар Ўжак, Маҳмад Демиржи, Жамол Онадўл ва Ҳаёти Биже кабиларнинг номларини эслатиш мумкин.

Профессор Маҳмад Шакар ва олим Наждат Йилмаз томонидан нашрга тайёрланган «Аҳмад Яссавий: ҳаёти, асарлари, фикрлари, таъсирлари» («Саҳо» нашриёти, Истанбул, 1996 йил) асарида охирги беш-олти йил давомида Хожа Аҳмад Яссавийга бағишланган илмий анжуманлардаги нутқлар, матбуотда эълон қилинган илмий мақолалар тўпланган.

Атоқли олим Ф. М. Купрулининг «Турк адабиётида илк мутасаввифлар» номли китоби ўз вақтида алоҳида аҳамият касб этгандир. Купрулидан кейин Туркияда Яссавий меросини текшириш билан бир қаторда «Девони ҳикмат» ҳам доимий равишда нашр эттириб борилган. Масалан, 1993 йил профессор, адабиётшунос олим, яссавийшунос Камол Эраслон томонидан «Девони ҳикматдан сочмалар» номи билан Туркия Миллий Таълим вазирлиги нашриётида чоп этилган. Ўша йил яна бир олим Ҳаёти Биже ҳам Туркия Диёнат вақфи нашриётида «Девони ҳикмат» асарини беш минг нусхада нашр эттирди. Мазкур асарларда ўзбекча матн билан бирга туркчалаштирилган матни ҳам берилган. Бундан ташқари яна бир олим Юсуф Азимун томонидан ҳам нашр эттирилган «Девони ҳикмат» китобида ҳикматларнинг араб ёзувидаги ва туркчалаштирилган матни берилган.

Шунингдек, «Турк юртлари» журналининг 1993 йил, 6-сони тўлиқ тарзда Аҳмад Яссавий ҳаёти ва ижодига бағишланган бўлиб, ундан йигирмага яқин илмий-адабий мақолалар ўрин олган. Шулардан бири — «Аҳмад Яссавий ва ҳикматлари» номли мақола Иброҳим Ҳаққул қаламига мансуб.

Яқинда «Девони ҳикмат»нинг янги нашри амалга оширилди. Маълумки, 1991 йил филология фанлари доктори Иброҳим Ҳаққул томонидан «Девони ҳикмат» нашрга тайёрланиб чоп қилинган эди.

Туркия Миллий Таълим вазирлиги нашриётида «Замондош адиблар» туркуми остида Эрхон Сазои Тўплу тайёрлаган «Аҳмад Яссавий ҳикматлари» чоп этилди. Бу нашр Иброҳим Ҳаққул нашрига асосланган бўлиб, асар Тўплунинг сўзбошиси, Иброҳим Ҳаққул муқаддимасининг туркча, ўзбекча матнлари, ҳикматларнинг ўзбекча ва туркча матнларидан иборат.

Тўплу сўзбошида бундай дейди:

«Қўлингиздаги асар ўзбек олими Иброҳим Ҳаққулов томонидан нашрга тайёрланиб, Тошкентда Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва Санъат нашриётида 1991 йилда чоп этилган. Асарнинг асл матни крилл алифбосида босилган. Асар аввал крилл алифбосидан лотин алифбосига ўгирилди. Матнлар ўзбекча бўлганидан, Туркия туркчасига кўра соддалаштирилди. Ҳам ўзбекча, ҳам туркча ўқийдиган китобхонларни назарда тутган ҳолда китобда ҳар икки матн тақдим этилган».

«Аҳмад Яссавий ҳикматлари»нинг Туркияда чоп этилиши маданий-маърифий соҳада муҳим янгилик бўлди. Шу билан бирга бу китобнинг чиқиши ўзбек-турк адабий алоқаларининг мустаҳкамланишига ва равнақ топишига маълум улуш қўшди. Китобнинг нашр этилиши яссавийшуносликда ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Нодирхон ҲАСАН

Шоиралар Ойдин Ҳожиева ва Гулчеҳра Жўраева

*ТАДҚИҚОТ * АХБОРОТ*

ЖАДИД ДРАМАСИ

Ўзбек халқининг миллий истибдод ва ижтимоий инқироздан қутулиши учун олиб борган кураши, хусусан, унинг ажралмас қисми бўлган жадидчилик тарихи буюк истиқлолдан кейин кенг миқёсда ўрганилиб, атрофлича баҳо берила бошланди.

Яқинда «Шарқ» матбаа концерни томонидан чоп этилган Шуҳрат Ризаевнинг «Жадид драмаси. Шаклланиш даври, манбалари, хусусиятлари. Рисола ва матнлар» китоби шу бўшлиқни тўлдириш билан бирга филология, театршунослик ва маълум маънода тарих фанларига жиддий талқинларни олиб киргани билан эътиборни жалб этади.

Ўзбек филология ва театршунослик илмига ўзининг теран қарашлари ила кириб келган олим, филология фанлари номзоди Шуҳрат Ризаев «Жадид драмаси»ни ўз тадқиқот манбаи қилиб олган. Ниҳоятда қизиқарли давр адабиёти ва театрини қамраган бу китоб тадқиқот ва пиеса матнларидан иборат. Тадқиқотнинг кириш қисмида миллат ижтимоий онгининг шаклланиши, жадидчилик ҳорулқодини ўрганиш жараёнига назар ташланади. Муаллиф: «Ҳақиқатан ҳам драматургия ва театр маърифат, миллат тараққиёти, озодлиги, маданияти, мустақиллиги ғояларини ташувчи энг асосий маънавий қуроллардан бири бўлиб қолди. Шу сабабли ҳам жадид драматургиясининг шаклланиш жараёнларини ўрганиш зарурдир», дейди.

Олим ана шу заруриятдан келиб чиққан ҳолда жадид театрининг пайдо бўлиш жараёнини босқичма-босқич тадқиқ этади. Б. Бартольд, А. Самойлович, С. Толстов, В. Пестовский, М. Б. Солиҳов, Ғулом Зафарий, Иззат Султон, М. Раҳмонов, М. Қодиров, Б. Қосимов ва бошқаларнинг илмий асарларини ўрганиб, «Марказий Осиёда халқ оғзаки драмаси»нинг пайдо бўлиши ва хусусиятларини, «Туркистонга Оврупоча театр ҳамда драматургияни кириб келиши ва маҳаллий зиёлилар» хатти-ҳаракатини ўрганиш орқали ватанимиз халқларининг Оврупо театрига қизиқиши, у билан танишиши ва ҳаваскор театр тўгаракларининг пайдо бўлишини изчил ёритади. Марҳум олим Миёнбузрук Солиҳов ва профессор Мамажон Раҳмоновнинг бу соҳадаги улкан меҳнатини инкор қилмаган ва уларни теран ўрганган ҳолда ўз фикр-мулоҳазаларини баён этади. Китобнинг «Тарихий-ижтимоий шароит ва жадид драматургиясининг шаклланиши» қисмида: «XIX аср охирлари — XX аср бошларига келиб, бу жараён ғоят ривожланган бир кўринишда эскирган, қолоқ ва мустабидлик негизидаги жамиятни адолатли, эркин, маданий муносабатлар устивор бўлган жамиятга айлантириш мақсадлари томон йўналтирилди», — дейди муаллиф.

Дарҳақиқат, бу даврга келиб фақат мактаб-маориф соҳасида эмас, балки одамларнинг турмуш тарзида, онгида, қалбида, руҳида, фикрида бир жиддий ижтимоий-сиёсий ўзгариш ясашга эҳтиёж сезилди. Аммо бир томондан халқни ҳиқилдоғигача бўғиб олган бидъат, иккинчи томондан, ана шу бидъатга кенг йўл бериб, Туркистон аҳолисини ўз чангалида маҳкам ушлаб, иккибошли бургутнинг чўкиб туришига шароит яратган жаҳолат бундай янгиликларни ўша он қабул қилишга тайёр эмасди. Уларни миллий маҳдудлик исканжасидан, мустабид тузум қамалидан тараққиёт ва миллий истиқлолга оҳиста-оҳиста тайёрлаб бориш зарур эди. Инсон ҳам, жамият ҳам ўз нуқсонларини кўриш учун доимо ижтимоий-бадиий кўзгуга муҳтожлик сезади. Миллий драматургия ва театр ана шундай тошойна вазифасини ўтади. Тадқиқотчи бир томондан, драматургияни даврлаштириш орқали ижтимоий-маданий ҳаёт аксини кўзгудек акс эттирса, иккинчи томондан, драматурглар фаолиятини равшанлаштириб, илк яратилган пиесаларни кўрсатади. Саҳна адабиётининг яратилиш тарихига оид аниқликларни киритади.

Муаллиф жадидчилик ҳаракати намояндалари олиб борган маърифий кураш, халқни миллат сифатида шакллантириш учун олиб борилган кескин ва муросасиз муборизa манзарасини кўрсатиб беради.

Олим тарихий манбалар асосида «Падаркуш» пиесаси ва Самарқандда театрчилик ҳаракати», «Турон — биринчи миллий ўзбек театр труппаси», «Қўқонда театрчилик ҳаракати ва Ҳ. Ҳакимзода фаолияти», «Туркистоннинг бошқа шаҳарларида миллий театр: тазйиқ ва таҳдидлар. Ғоявий кураш» муаммолари ҳақида фикр юритар экан, ўзбек театршунослик илми истеъмолига киритилмаган янги материалларни беради. Бу фақатгина адабиётшунослик учун ҳам эмас, балки театршунослик, десак муболаға бўлмайди.

Миллий театршунослик фанида Миёнбузрук Солиҳовнинг «Ўзбек театри тарихи учун материаллар», санъатшунослик доктори, профессор М. Раҳмоновнинг «Ўзбек театри тарихи», «Ҳамза ва ўзбек театри» монографияларининг ҳамда бундан қарийб ўттиз йиллар бурун рус тилида нашр этилган «Ўзбек театри» китоби ҳамда марҳум олим Эркин Исмоиловнинг «Маннон Уйғур» монографияларини ҳисобга олмаганда, жадид театри ҳақида жиддий янги асар яратилгани йўқ эди. Ш. Ризаев ана шу асарларда берилган материалларни танқидий ва қиёсий ўрганиб, уларни янги далил ва хулосалар билан бойитган. Унинг «Падаркуш» пиесасининг қўйилиши тарихи, «Турон» труппасининг шаклланиш жараёни тўғрисида келтирган далиллари, фикрлари шундай дейишга асос беради. У профессор М. Раҳмоновнинг «Ҳамза ва ўзбек театри» асарида ўша даврда айтиб бўлмайдиган ва аниқланиши ғоятда қийин бўлган муаммоларни, фактларни олимнинг меҳнатини инкор этмаган ҳолда янги далиллар билан тўлдиради ва одоб билан баҳслашади. Айрим нарсаларни театршунослик илми учун очиқ қолдиради. Бир сўз билан айтганда, олимлик одобига риоя қилади.

Ўтмишда Туркистонда амалга оширилган ҳар қандай янгилик ёки унга интилиш чор Русиясининг диққат марказида турган. Мустамлакачилар миллатнинг илғор қисми бўлган кишилар томонидан амалга ошириладиган барча ишларга қаршилик кўрсатгани тарихий манбалардан маълум. Хусусан, Туркистондаги Оврупо типидаги ўзбек миллий театрининг пайдо бўлишига, шаклланишига, уни эл орасида оммалашмоғига қаршилик кўрсатилгани ҳам исбот талаб қилмайди. Ш. Ризаев: «пиесаларни саҳналаштиришдаги мураккабликлардан яна бири шунда эдики, цензура рухсатидан ўтган асар, қайта намойиш этилганда ёки бошқа шаҳар труппалари саҳналаштирганда, яна такроран маҳаллий ҳокимиятдан рухсат олиш зарур ҳисобланган... Шу труппанинг ташкилотчиларидан Абдулла Авлоний «Садойи Туркистон» газеталарининг 1914 йил, 2-сонида «Театр ўйновчи кишилар жаноб губернатордан ижозат олуб, бош ҳокимларнинг фармойишлари ила сўзлайтурғон сузларини эълонномага ёзуб чиқаруб ҳар кимга маълум ва ошкор қилиб сўзламишлар», деб ёзган эдики, бу ҳам тараққийчи ёшларнинг нақадар қаттиқ маънавий исканжада иш тутганларидан гувоҳликдир», — деган сўзлари ҳам фикримизни тасдиқлайди.

Ўзбек ёшларинин қишлоқ хўжалиги, саноат, маданият соҳасида тараққиётга юз буриши, жумладан янги театрни яратишга уриниши ва уни тез фурсатда оёққа қўйиши мустамлакачиларни сўзсиз ларзага солди. Зеро, забт этилганига беш юз йилдан ошган бошқа халқлар Оврупо маданиятини ўзбек халқичалик тез фурсатда забт этмаган эдилар. Бу ҳодисани текширган рус мутаассиблари маданиятли халқни қарам қилиб бўлмаслигини астойдил ҳис этиб, тўсқинчилик воситаларини кучайтиришга интилган, аммо бу ҳаракатни тўхтатиб қолишнинг уддасидан чиқа олмагандилар. Театрчилик бутун Туркистон ўлкаси бўйлаб кенг қанот ёзди ва ҳаваскорликдан малака томон юксала борди. «Турон» труппаси ана шу эпкинда ишлаган труппа эди. Буни тадқиқотчи ишончли манбалар асосида далиллайди.

Ўзбек театри ва драматургиясини пайдо бўлишидан то шаклланишигача бўлган ҳар бир воқеа-ҳодиса тадқиқотда изчил очилган. Китобнинг ижобий жиҳатлари кўп, у ҳақда ҳар қанча гапирилса оз. Аммо гул тикансиз, тадқиқот камчиликсиз бўлмайди, деганларидек, айрим мулоҳаза қилиб кўришга мухтож ўринлар ҳам йўқ эмас. Муаллифни айрим ўринларда катта олимларнинг салобати босган. Шу сабабли А. Авлонийнинг «Сиз», Н. Қудратиллонинг «Тўй» ва Хуршид ижодини тадқиқ этишда бироз шошилиш борга ўхшайди, чамамда.

Шундай катта ишни амалга оширган олим асарнинг кейинги нашрларида буни эътиборга олади, деб умид қиламиз. Ғолибо олимнинг «Мустақил давлат пойдеворини тиклар эканмиз, ўтмишдан, хусусан, яқин тарих — жадид боболаримиз сабоқларидан ибрат олмаслигимиз мумкин эмас», — деган фикрини астойдил қувватлаймиз ва уни яхши тадқиқот билан, одамлар узоқ йиллар мобайнида излаб тополмаган асарларни яна халқнинг қўлига топширишдек хайрли иш билан муборакбод этамиз.

Сирожиддин АҲМАД

Пўлат МЎМИН

ТУЮҚЛАР

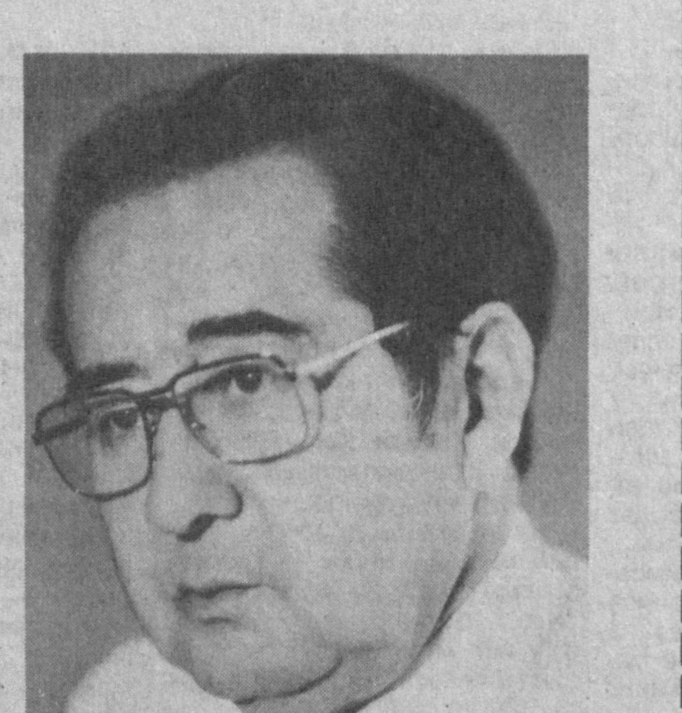

СУРУР
Ҳалол ишинг олға сурур,
Бахш айлагай завқу сурур.
Ҳаром-хариш юрганларнинг —
Юзига эл қора сурур.

КЎРАДУР
Хаёлимни олган гулдор кўрадур,
Бошқалар ҳам ҳайрат билан кўрадур.
Кулол эрса санъатидан, ҳунардан,
Обрўй топиб яшайдур-кун кўрадур.

ЮЗ
Бўлар эди битта олма юз,
Лекин унда йўқ-ди шарму юз,
Одоб сақлаб юргил де унга
Шериклари айтди неча юз.

СОЗ
Созандалар ушлаб қўлга соз,
Айладилар торларини соз.
Шу боисдан таралган оҳанг,
Кўнгилларга қуюлади соз.

УЯЛАР
Тоғдан топиб олдик асал уялар,
Шеригимга яла десам, уялар.
Тотиб кўрсам, тилни ёрар мазаси,
Навбат билан мен ялайман, у ялар.

ТОРТАРДИ
Аравакаш юкни аввал тортарди,
Енгил бўлса оти яхши тортарди.
Йўл-йўлакай шўх қизларнинг жамоли,
Аравакаш хаёлини тортарди.

БОР
Баъзиларни дерлар бой ва бор,
Ундайларнинг фақат нафси бор.
Борадурган бўлсанг ёнига,
Хавотирда дейди: нари бор!

ЭККАН
Мерган бўлар ёйни эккан,
Буғдой олар буғдой эккан.
Яна обрўй топиб олар
Ўз айбига бўйин эккан.

БУРУНДАН
Кўтарилган бурундан
Барча безор бурундан.
Шундай бурун учраса
Икки юзинг бур ундан.

ОТАР
Бир одам бор, қаттиқ «отар»,
Дарров ётиб хуррак отар.
Хуррагини эшитсангиз
Дейсиз гўё милтиқ отар.

МАЙЛИ
Турар эди пиёла майли,
Дўстим деди: ичақол, майли,
Қайтиб бердим ичмасдан аста
Йўқ эди-да юрагим майли.

ЎТҚАЗАР
Яхши одам кўчат ўтқазар,
Дўстларига сўзин ўтқазар,
Боғ яратган боқмайди ерга,
Фароғатда умр ўтқазар.

ЧОҒ
Кўринса ҳам хипча-чоғ,
Аммо қалби эди чоғ.
Ошнолари келганида
Кучоқ очарди ҳар чоғ.

СУЗАРДИ
Йигит кўлда маза қилиб сузарди,
Гоҳо-гоҳо ёрига кўз сузарди.
Ёри сувдан чиқиб келган заҳоти
Дамлаб қўйган паловини сузарди.

ОҚЛАР
Барчага ҳам манзур эрур кўнгли оқлар,
Ё уларни бўёқ билан наққош оқлар?
Ким уларга бирор тухмат қилса агар,
Барчасини адолатнинг ҳукми оқлар.

ЁЗ
Атрофимда кезар олтин ёз,
Қалбим дейди яйра, кўнгил ёз.
Иқтидоринг етса, эй, Мўмин,
Устозлардан ўрган, туюқ ёз!

Ислом ҲАМРО

БУНЧА ЭРКАСАН, КЎНГЛИМ

* * *

Мустақиллик байроқ эмас,
Мустақиллик шон эмас.
Мустақиллик онанг ёпган
Иссиққина нон эмас.

Мустақиллик мустабиддан
Олинажак бир ўчдир.
Мустақиллик қовургангдан
Ясалажак қиличдир.

Мустақиллик Тангри берган
Қиёси йўқ инъомдир.
Бисмиллода бошланажак
Буюк Ватан — Имондир.

* * *

Кўнглим.
Телба кўнглим.
Бунча эркасан?
Сенинг хархашангни кўтармас ҳеч ким.
Бизни тушунмаслар, бу боғда ахир,
Бунча далли бўлма, девона кўнглим.

Кўнглим.
Мен-ку, кўндим.
Барча шартингга.
Бошқалар кўнмайди ахир бизларга.
Сенинг нозиклигинг,
Менинг шоирлигим,
Уч пулга қимматдир, манов қизларга.

Уларга йиғлоқмас, кўнгиллар керак —
Айтса дардларини — даво топгулик.
Шоҳсуворлар керак, шоирлар эмас —
Муҳаббатдан мангу либос ёпгулик.

Кўнглим!
Мен-ку, кирдим.
Барча сўзингга.
Сен ҳам бир бор менинг айтганимга юр.
Бир йигитдай қарай шу сулув қизга,
Бир марта ўпайин шу қизни буюр!..

* * *

Осмон бунча яқин,
Ер нечун юмшоқ?
Юрагим,
Сен нега йиғламай қўйдинг?
Мен ҳам тузалдим-ов,
Далли эмасман.
Ишонмаяпсизми?
Шеър ёзмай қўйдим.

Энди қизғалдоқнинг бошини силаб,
Кўз ёши тўкмайман
Эзилса майса.

Энди чумолининг ўлими ҳеч ҳам
Кўксимга қадалмас
Мисоли найза.

Энди қишлоғимнинг тупроққўчаси
Тушларимга кириб безовта қилмас.
Бунда Ислом шаҳид...
Унинг сояси
Тўпори қишлоқни назарга илмас.

Узун тун баҳузур ухлайман энди —
Мана, шоирликни сотиб еб бўлдим.
Наҳот...
Ишонмайман ўзимга ўзим.
Наҳот...
Ўттизга ҳам кирмасдан ўлдим?

ҚОР ЁҚҚАН КЕЧАДА

Ун элади осмон бу кеча,
Бу кеча оқарди туннинг ҳам боши.
Мен май ҳам ичмадим, шеър ҳам
ёзмадим,
Бу кеча жон берди ўн саккиз ёшим.

Етар, ахир энди, йигит жонимга,
Ўн йил остонангга бош уриб бордим.
Энди сени менмас, севгимиз урсин,
Етар, ахир ўн йил, ишққа ёлвордим.

Ё сендан, ё ишқдан қутулдим бу кеч.
Қордай оппоқ бўлдим, тутундай енгил.
Энди сен ҳам менинг хотирамдан кеч.
Энди сен ҳам ўзинг ўзингни енггил.

Фақат бешикдаги ўғлим бу кеча,
Ухламади сира, тинмади оҳи.
«Болам, кечир энди, кечиргил ахир,
Бу кеч тугади-ку, менинг гуноҳим».

Аллага кўнмади, шеър ҳам ёқмади,
Билдим, қилмишимдан бўлди норози.
«Ўғлим, ахир у қиз менга боқмади,
Ўғлим, ахир отам бўлмади рози...»

Ўз тилида недир деди, йиғлади,
Юрагимга томди кўзининг ёши.

Нохос...
Топиб олдим йўқотганимни —
Фақат тан олмоққа етмас бардошим...

ҚАСАМ

Ҳақ десам, хато қилсам,
Ёлғонни худо билмас,
Айтма: «дунё бири кам»,
Ўлим!
Бўлган сен отам!

Туққаним, иним, оғам,
Синглим, уч мунис опам,
Кўзларида бўлсам нам,
Ўлим!
Сен бўлгин онам!

Излаганим, топганим,
Юрагимга ёпганим,
Бўлса ўзимга ғаним,
Ўлим!
Бўлгин севгилим!

Ўзим қайтсам ўзимдан,
Йўқотганим кўзимдан,
Тополмасам ўғлимдан,
Ўлим!
Бўлгин сен ўғлим!

* * *

«Асл ишқ — Айрилиқ!»
Нима десанг-де,
Менинг энг суюклим,
Эрка фалсафам.
Ҳаёт эмас ахир,
Ҳар кун сен мени,
Ҳар куни мен сени
Тинмай алдасам.

«Юрагим — қабристон!»
Нима десанг де.
Унда дафн этилган
Ишқнинг қуёши.
Кел, бир бор рост гапир,
Мен ҳам ростин дей.
Бир марта тўкмагин
Ёлғон кўз ёши.

Сен мени...
Мен сени...
Нима десанг де.
Шунча авайладик,
Алдадик шунча,
Сен ичган қасамлар,
Мен ичган онтлар —
«Содиқмиз бир бирга
Ўлгунимизча!»

Ҳаммаси уч пулдир,
Нима десанг де.
Мен билган ҳикмат шу —
«Ишқ — бу айрилиқ!»
Кетсам қарамасман
Энди ортимга,
Сен ҳам мен томонга
Боқма қайрилиб...

ХАЙРУЛЛО

Кўча тўла сурат.

Анчайин униққан, сарғайган суратлар.

Осмон ҳам жисмга айланади. Дарахт яланғочланавераркан, тўкилавераркан суратлар — осмон ҳам айланади жисмга. Жисмга айланган осмондан жисм (дарвоқе, номли бир нарса — «ёмғир»ёғади, «ёғади» жисмий эмас, ножисмий, шундай бўлса ҳам нимага ёғади, нимага «тушмайди», зотан ихтиёр йўқ унда, жисмда ихтиёр йўқ) барибир ёғади.

— Ўзи узоқда яшайман. Узоқда яшаганим учун ҳам масофа туйғуси бор. Узоқда яшаганим учун бор бўлган масофа туйғусини ҳар не жисмдан устун кўраман. Бир томчининг осмону-ер қадар масофани ўтамоғида дақиқа, ўша дақиқанинг мингдан бир бўлагида эса менинг узундан узоқ умрим бор. Яшайман. Бу сўзнинг манзилга мутлақо алоқаси йўқ. Чунки манзилнинг ўзи йўқ. Нисбат эса суратлар каби кўчани тўлдирган ва суратлар янглиғ хиёнаткор. Хотир мавжуд. Хотир.

Ёстиқ. Кўз. К-и-п-р-и-к-л-а-р. Иккинчи кўз киприклардан юз карра узунроқ сочлар остида. Юмуқ. Ҳарорат. Ҳарорат. Шифт. Дераза. Иситгич — қобирғасимон, орқада кўз, сочлар ва ҳарорат. Қўл, панжалари узун ва нозик, бениҳоя нозик. Яна шу тасвир, яна шу вужуд. Қуш эмассан, қанотларинг йўқ ва кечаётган туш эмас, қўшиқ эмас унинг куйлаётгани: яна баландлик йўқ, тушмаяпсан пастга эркин ва холи — шамол ва пардалар парвози, кейин хаёл, чарчаган хаёл, Шуҳратнинг сатри...

ШАМОЛ МЕНИНГ БЕКЎЗ СЕВГИЛИМ...

— Қор ёғибди.

— ...

— Кеча уйга телефон қилувдим. Онамлар билан гаплашдим. Гаплашаётиб бир нарсани ўйладим... Сиз ҳам соғинасизми?

— ...

— Ўйладимки, ростдан ҳам манзилни йўқотиб қўйибман, худди трамвайда сизнинг зонтигингизни унутиб...

— (тонгда фақат аёл зотигина фалсафа сўқиши мумкин. Тонгда фалсафа сўқаётган аёлгина тунда... нима тунда? Тунда нима?)

— Энди нима қилсам экан? Фаррош аёл қор кураяпти, қаранг...

Ўгирилганди-елкаларидан чойшаб сирғалиб ерга тушди.

— Чой ичсак бўлармиди?

Нима ҳақда ўйлади ҳозир? Фаррош аёл, манзил, уйи ва бирдан ЧОЙНАК! Юзига қалқиб чиқди оғриқ. Ошхонага чиқди. Ўрнидан турди. Беғуборхона... Сув. Сочиқ. Столнинг устида кулдон. Кулдонда ҳурматли қолдиғ.

Аёл чойнак кўтариб кирди.

Файласуф аёл.

— Нон қотиб қолибди.

Чой. Нон. Талабаликнинг тугаганига эса тўрт йил бўлган. Ёши ўзидан улуғ жавон. Жавонда эса китоблар ва расм. Ўзининг расми.

— Бугун уйга кетаман.

— Неча кунга?

— ...

— Қачон қайтасан?

— ...

(«Ҳеч қачон» деган сўзда мутлақолик борми? Йўқ. У шундай деб ўйлаяпти. Мутлақлик бор деган умид. Бузамиз. Ҳечқачон, ҳечқачон, ҳечқачон ҳечқачон... Бузолмадик!)

Кўчада тип-тиниқ тиниқлик муаллақ эди. Оёқ товушлари, суратлар тўкилиши, ҳайкал жимлиги, уйларнинг ўйлари, қуёшнинг илк нурлари, ернинг сукути — тиниқ. Чақалоқ йиғиси. Биринчи йўловчилар. Уйқуга тўйган ва тўймаган кўзлар. Тамакининг тутуни. Машиналар. Трамвай, троллейбус, метро — йигирманчи аср сўнггидаги фарёдга омухта осмон оғирлиги. Тилка-пора. Парчалар, зарралар, кўзилғамасзарраларо қими. Дунё изоҳ.Изоҳнинг нисбат тоши эса йўқ. Тошбақа боласи ҳақида шеър. Тонг эса барибир кетди. Савол ортиқча. Савол доим учинчи манзил.

«Ҳеч қачон». Бузилмаган. Тонг кетди. Тонгда...Одамлар. Сўзлар: 1 Еб бўлар

2. Еб бўлмас

Сўзлар озод. Озодлик ичингда. Ичингдаги озодлик ҳаракатсиз. Чунки уйга кетаяпсан. Қайтаяпсан. Чарчоқ. Уйда тонг йўқ. Тунда Тонг йўқ. «Йўқ»да лаззат бор. «Лаззат» борда йўқ. «Дунёни бошқача кўришга интилган одам шайтон». Ўнггини кўриб бўладими? Кўриб бўладими тескарисини? Кетаркансан — нима ҳақда ўйладинг, ҳеч қачон мени ўйламайди, мени соғинмайди, қўмсамайди, тун ўтаверади тонг келаверади, ростдан ҳам кўча тўла сурат бор, сўзлар, хаёл мавжуд хаёлда денгиз, денгизда делфинлар — шуларними ўйлагандинг кетаётиб, эй, Тонг чоғи Тонгни Ихтиёр Этганим!

Қаҳвахона. Қаҳваси йўқ. Сийраклашган суратлар. Чўри қиз.

— Нима истайсиз?

— ...

Истаганингни муҳайё этадигандай. Тилла балиқча. Орол истайман. Ҳеч ким йўқ орол ва ... Эртакдан қочиб келган. Чолдан, кампирдан. Денгиздан ҳатто... Табассум.

— Нима...

— Сув...

— Бизда сув йўқ. Биздаги сувлар...

— ...келтиринг.

Келтирди. Аччиқ. Тахир. Кейин, кейин хаёл — тонг отишига ҳали бор, ҳали бор қуёшнинг қизаришига, қўшиқмас куйлаётган, йигирманчи троллейбусда, ўша бекатда, ўша уйда биттагина хона, ошхона, астагина қаралади тўшакка, бўм-бўш, ухлаб ётибди ёстиқ, ёстиқни қучоқлаб эртак эшитиш оғир, азизим, мен сени севаман, дунёдаги энг оғир жумла шу.

Аёл осмонга ўхшайдими? Аёл—ой, аёл—юлдуз, аёл... нимага бунчалар баландда ва узоқда? Аёлга интилган одам учадими?Аёл қанотми?

Қўли кўтарилди бош узра. Икки бармоқда қарс. Аёл.

— Эшитаман.

— (Эшитасан, бироқ кўрмайсан, аммо кўр эмассан. Сен сатрсан, шоир битган сатр...)—

— Сизга нима керак?

— Сув...

Тушунди.

Ўйладингки, ортиқ бир чегара борми? Умуман қани ўша чегара?

Ҳаммаси тиниқ. Ҳамма нарса тиниқ. Агар осмон қулаб тушса ҳам дарз етмас бу тиниқликка. Хаёл сурмоқ хавфли. Хаёллар оқимидаги табиийликда хатар бор, тиниқликка қаратилган хатар. Хаёллар сургун қилар ҳаммасини, бироқ сургун ҳам манзилга эмас. Ким билади.

— Эй, ким билибди дейсан, дўстим — китоб жавонига титроқ тушар, жавон — вулқон юрагига ваҳм солган динозавр янглиғ қалтирар, китоблардан сўзлар, одамлар, тарихлар Масиҳ нафасидан баҳраманд бўлгандай тирилиб чиқишар, атрофингни сайёралардай ўраб олишар ва —

Бенджамин: «— Мен замҳарир ҳидини тинглаяпман...»[1] дея шивирлар бетўхтов, бетўхтов... Тиниқлик гўё, гўё сўнгги нафаси тиниқликнинг, гўё калом.

...мажақланган мусича

мажақланган мусичанинг хаёли, йўлдан изиллаб ўтаётган аробалар, йўлдан шошиб ўтаётган одам боласининг мажақланган мусичага кўзи тушиши, йўлдан ўтиб улгурмай агар уйга эсон-омон етиб олса «Чўли ироқ»ни тинглаб йиғлаб олиши ҳақидаги режаси, йўлда нимага учрадинг, йўлга нимага чиқдинг, йўлда нимага қўндинг, йўлда нима йўқотдинг...

Кейинми?

Кейин «булар туш эмас» дея норозиланиш. Ва туш эмасликнинг бетаъбир тамғаси ярқирар пешонангда, дўстим. Қолганлари, яъни сенга очилиши гумон сирларнинг беадоқ моҳиятлари ҳақидаги сафсаталар бир пул. Эҳтимол, ёлғон эмасдир, эҳтимол, беранг бир ҳақиқатдир, ҳеч қаёққа қочиб қутулиб бўлмайдигандай, бамисоли ўлим ҳодисаси каби ҳақиқатдир. Барибир бир пул. Шундай. Рамзий эшикни очаётиб юзларига парда тортилган бир саволга дуч келаман. «Менинг дилимга азалдан қулф солинганми, Парвардигорим?» Кўзимдаги икки парча муз эрийди. Эшикни ёпаман. Хона ўртасидаги беланчакда бувим учади. Беланчак овози шафқатсиз, файласуфнинг азоб, азоб, азоб берганликлари учун қасос ҳақи тўкиган қудратли Ожиз фалсафаси каби совуқ, тунд. Бувим жилмаяди — ўпқон. Бувим йиғлайди — қон. Қаҳ-қаҳ отиб кулар ва тўрт тараф қипқизил атиргул. Тиниқлик йўқ. Агар бўлганида эди ўша тиниқлик... росту-ёлғон қолармиди дейсан, дўстим, бекўз шамоллар учадиган, ҳеч бир каломга сиғмас бу дунёда?

Қуёш ботаркан

булутлар кезаркан алвон байроқлардай

сал пастроқда эҳтимол мутлақо пастдаги тоғлар

Беманзил тоғлар

«озод бўлармидингиз қуёшни бадарға қилсак ва иккинчи вақт ўлчови ҳукмрон бирор бир ёққа сургун этсак, ойни чоғроққина гўр кавлаб кўмсак озод бўлармидингиз бир қадар, озодлик дея шодланармидингиз юлдузларни уммонга чўктирсак озод бўлармидингиз вақтни гумдон...»

Эшик очилди. Шулар ҳақида ўйлармиодам? Кирди. Кўрди. Бу кўзларнинг энг буюк ваъдаси — ЛАЗЗАТ!

— Кетишимдан олдин сизга айтувдимми?

— Йўқ.

— Айтдим деган хаёл билан...

— ...

— Киринг...

— Кирдимку...

— ...

— Дарров ўзгариб кетибсиз. Сочларингиз ҳам ўсиб кетибди.

— Тирноқларим ҳам ўсди. (Беҳаё табассум, тўғрироғи тиржайиш)

— Ўзим ҳам... соқолларим ҳатто... муттасил.

— Балки кета қолсам бўлар...

— Бўлмайди.

Кейинми, кейин ой ҳам, қуёш ҳам, юлдузлар ҳам ва муҳими манзил ҳақидаги на боши бор, на охири бор хаёллар ортиқча... Озодлик палласи...

Биринчи палла

Хуллас, ғалати тасвир. Эҳтимол, озгина олифтанамо ёки ўзингга ёққинг келса кибoрона тасвир: чойнакдаги қаҳванинг сўнгги томчиларини қаҳва юқи қотиб қолган пиёлага — ана шу овоз ёқмайди сенга, балки томирингга узун елимшлангни улаб, бошингдаги шишадан дори чакиллаб томмаганида... зотан, овозсиз, шундаям ёқмайди, чунки бу ҳолатда овоз эшитилмайди, у кўрилади — иккинчи қўлингни эса У силаб, бетўхтов ёки қайта-қайта силаб, бир нарсаларни; ҳавони, эртагани, ҳаммасини, яхшини, бўлибни, кетишини гапириб ўтирганини эслайсан. Ўшанда назарингда минг йиллардан бери ўлмаган туйғулар ростдан ҳам мутлақ собит экан-да, дея ўйлагансан. Оқибат ҳам айни, яъни туйғулар собит чиқади, собитроқ чиқди — Қўлингни Бетўхтов Силаган Махлуқдан қўра. Кейин буйруқ—хотирани йиғиштир, қаҳвани ич, шундоқ ҳам совиб қолаяпти. «Мен совиб қолаяпман» деди қаҳва.

Умуман олганда тасвирчи ва тарихчи ўртасида фарқ катта экан. Тасвир гўзал бўлиши, тарих эса... Бошланди!

Кўчани тусайди кўнглинг. Қиш кунларида ҳам, қор деса қорлиги, ёмғир деса ёмғирлиги йўқ, ишқилиб нимадир ёғиб турган оқшом, туфлингдан сув ўтиб, жунжикиб бир қиз номи билан аталадиган қаҳвахоналар — энг арзон қаҳва, энг гўзал хизматчи аёл, энг эски куй-қўшиқларнинг манзилига келасан. Таниш чеҳра. «Кўринмай кетдингиз» «Сеҳрли қалпоқ сотиб олгандим»

«Қиммат турса керак... пулингиз етдими?»

«Етди... Энди қаҳвангизни қарзга ичмайман, опа!»

«Оббо... Кўнглимиз шиша-да...

«Айтдим-да...»

«Айтманг... келаси ой кўчиб кетаяпмиз».

«Қаерга?»

«Манзилга... Болалар исташмаяпти. Отаси икки оёғини бир этикка тиқиб, «нима, ҳаммаси менга керакми» дейишдан нарига ўтмайди».

«Манзил денг... манзилни фақат ўйлаб бўлади, холос».

«Шуни айтинг... Сеҳрли қалпоғингизни бир умр кийиб юрадиган бўлибсиз-да!..»

«Йўқ, опа, мен уни сизга совға қилган бўламан...»

«Раҳмат...»

Қаҳва. Ана шу суҳбат. Юки оғир суҳбат. Опахон алдамаган экан. Ҳозир бу қаҳвахонада... бунинг алоқаси йўқ давомийликка. Келажакни эса фақат тасаввур этиш, манзилни эса, манзилни... билмадим.

Иккинчи палла

«Ассалому алайкум, Азизим!

Гарчанд иккимизнинг ўртамиздаги масофа уч-тўрт чақирим бўлса-да, ғалати бир табиийлик билан айтадиганим, сен ҳам, мен ҳам манзилда эмасмиз. Бунга мен кеча кўрган тушимнинг ҳосиласи — тонгда битилаётган мана шу сатрларни ёзаётиб яна бир карра амин бўлдим. Тушимда сен у ердан, мен бу ердан поездга ўтирибмиз. Сен ҳам, мен ҳам манзилга ошиқарканмиз. Қаердадир ўрталикда, сен ва мени гўёки манзилга элтаётган поездлар ёнма-ён ўтиб қолибди. Сен мени, мен сени, кўзларингни, тун тунайдиган сочларингни кўриб қолибман. Атиги бир лаҳза... Ёлғизгина лаҳза: Манзил эса ана шу лаҳзада экан... Аламми, бахтми бу — билмадим, барибир бу лаҳзада яшаб бўлмаслиги ҳам ҳақиқатдир.

Сенинг Беманзилинг».

Хат-ку ёзилар, жойланар қоғозўрамга ва битилар манзил узоқдан узоққа... Стол устидаги кулдон ёнида, пиёла остида унутилар, кун ўтар, ойлар, йиллар кечар ва деразанинг очиқ кўзидан шамол олиб кираяжак ғуборлар қор янглиғ ёғаверар, «ердан ёққувчи қор» каби қоплайверар хатнинг бетини, аммо хаёл қарирмиди, азизим? Хаёлга ўтармиди Вақтнинг ҳукми? Ҳукми ўтажакми Вақтнинг Хаёлга? Хаёл — Вақт — Ҳукм!

БАЁН

Орадан шунча вақт ўтибди. Тарихан минг йил, тасвиран бир лаҳза. Ҳамма битмоқчи бўлганларимни шафқатсиз қисқартирганимга қарамай ҳеч нарса ўзгармабди. На манзил ҳақидаги хаёл, на дунёдаги энг оғир жумла. Мен Сени Севаман.

1. Уильям Фолкнер, «Ғазаб ва ғалаён».

Мусаввир устахонасида

РАНГ — РАССОМ ФИКРИНИНГ ИФОДАСИ

Буюк Соҳибқирон юбилейи муносабати билан кўпгина рассомлар турли мавзуларда асарлар яратдилар. Мавзунинг қандайлигидан қатъий назар ҳар бир ижодкор бирор янгилик айтишга, ўзига хос асар яратишга интилди. Рассом Эркабой Машарипов «Амир Темурнинг Тўхтамишхон билан жангдаги ғалабаси» асарини яратди. Санъатшунослик фанлари номзоди Абдували Эгамбердиев рассом устахонасида бўлиб, у билан шу асар хусусида суҳбатлашди.

— Мен Амир Темурнинг Тўхтамиш билан жанги мавзуини танлаб, Тўхтамишнинг таслим бўлиш ҳолатини картинамнинг сюжети қилиб олдим. Е. Моисеенкога шундай савол беришган экан: «Сиз иккинчи жаҳон урушида бўлгансиз, лекин гражданлар урушида бўлмагансиз. Ваҳоланки, барча асарларингиз гражданлар урушига бағишланган». Шунда Моисеенко: «Сезиш, ҳис қилиш керак, кўриш шарт эмас» — деб жавоб беради. Мен ҳам асосан сезгига суяниб ишладим. От тасвири Темур давлатини англатади. Отда катта куч сезилиб туради. Булутлар орқали ҳам шу кайфиятни ифода этишга интилдим. Шу ҳолатлар образни кучайтиришга хизмат қилади. Ўнгдаги гуруҳда туркий халқларнинг прообразини ифодалашга интилдим. Кийимлар орқали кишилар характерини бермоқчи бўлдим. Ҳар бир рангнинг рамзий маъноси бор. Масалан, қизил ранг раҳм-шафқат тимсоли, Тўхтамиш образидаги кўк кийим унинг яхши ишларига нисбатан қўлланган. Сариқ ранг қуёшга, осмонга яқин ҳолатда иссиқ кўринишда. Фонда ёруғ чанг туси кўзга ташланади, бу отлардан кўтарилган чанг-тўзон. Хуллас, кийимлар ҳам ҳар бир инсон характерини очишга хизмат қилади. Унинг қайси табақага мансублигини, жамиятда тутган ўрни ва ҳоказоларни билдиради. Ўша давр руҳини беришда кийимлар кўриниши асосан миниатюраларга асосланиб олинди.

— Эркабой, ижодингизни кузатиб, шунга амин бўлдимки, сиз классик рассомлар ижодини яхши билибгина қолмай, уларнинг ишлаш услуби, руҳи, ранглар қоришмасидан ўзига хос услуб топа олиш сирларини ўргангансиз. Икона асарларидан ёзган нусхалар, Левитан, Саврасов, Малявин, Поленов изланишларидан кўчирилган ишларингиз шундан далолат беради.

— Сиз тилга олган рассомлар қатлам-қатлам ранглар берадиган эффектни, ҳар бир қиёфани қандай ёзишни чуқур ҳис қилганлар. Нусха кўчиришнинг ҳам йўли бор. Агар нусха сотиш учун қилинса, олувчини қандай бажарилганлиги эмас, балки унинг асли билан айнанлиги қизиқтиради. Ҳар бир картинанинг нусхасини олганда битта мақсад кўзда тутилади. Мақсад бўлмаса, бундай фаолиятдан санъатига ҳам, ўзига ҳам фойда йўқ. Бинобарин, ҳар қандай асардан нусха кўчиравермаслик керак. Бу ҳам ҳеч нарса бермайди. Репин кўплаб нусха кўчириш фойдали эканини айтган. Ван Гог ҳам ўзидан олдин ўтган рассомларнинг иш жараёнидаги ҳолатини худди натурадан ишлаётгандай ўрганган.

Кўп нусха кўчиришдан мақсад — ўрганиш.

— Ҳар бир рассом ўзига хос дунё, қайтарилмас шахс ва ижодкор. Лекин кейинги пайтларда кўргазмаларда мавзу, тасвир, талқин, ҳажми жиҳатидан бир-бирига ўхшаб кетадиган зерикарли асарлар кўпайиб қолди. Айниқса, ранглар ва уларнинг ишлатилиши борасида камчиликлар кўп кўзга ташланади. Ахир, асарнинг қони ва жони ранг ҳисобланади-ку.

— Тўғри, рассом фикрини беришда ранглар асосий рол ўйнайди. Айниқса, бош қаҳрамон ранги асосида бошқа ранглар белгиланади. Картинадаги бошқа образлар асосий қаҳрамон қиёфасини очиши керак.

Рассом хаёлидан ўтган фикрни шакллар, ранглар орқали тўлиқ беролган бўлса, томошабин уни англаб олади. Ҳар бир ранг, ёруғ—соялар картина мазмунини очишга ёрдам бериши керак. Ранглар бир-бирини тўлдириб, ўз ўрнига тушиб бориши лозим. Асосий қаҳрамон яхлит ҳолда умумий рангларга қўшилиб, шунингдек, урғу бериб туриши керак. Агар умумий ранглар билан узвийлик бўлмаса, мазмун очилмайди. Рассом мавзуни ич-ичидан ҳис этиб қўлига мўйқалам олса, ҳақиқий гўзал картина яралади. Шундай асарнинг умри узоқ бўлади. Ҳар бир рассом чизаётганда биринчи ҳиссиётни доимо сақлаб қолиши керак. Агар шу ҳиссиёт ўчиб қолса, у ҳолда картинани давом эттирмагани маъқул. Асарда рассомнинг ҳис-туйғуси, энергияси сезилиб турмаса, уни бўш асар деб ҳисоблаш лозим. «Ёзаётганимда телбаларча ҳолатга кираман», — деган экан бир рассом.

— Темур ҳақидаги картинага қайтсак. Композицияни сиз Темур ва Тўхтамиш ўртасидаги диалог асосига қургансиз. Бошқа образлар, персонажлар шу икки марказий қаҳрамонларни тўлдиради. Асар, назаримда, мазмунан йўналиши, композицион тузилиши, катта ҳаётий маънони қамраши ва яна қайсидир жиҳатлари билан Рембрандтнинг «Адашган ўғилнинг қайтиши» композициясига ўхшаб кетади. Табиат ҳолати, аскарлар кайфияти, атроф-муҳит, Турон заминидаги шу икки кучнинг икки хил тақдири, қисмати, менимча, сизни картина ишлашга ундаган. От образидаги шижоат унинг жиловини қўлида ушлаб турган шахснинг чексиз имконияти, куч-қудратидан, шавкатидан далолат беради.

— Тўғри, Темур қурган давлат унинг остидаги от орқали сезилиши керак. Зеро, от оёқларини заминга маҳкам тираб турибди. Ҳар икки образ турли руҳий ҳолатда. Улар кечаётган ҳолатдан ўзларича хулоса чиқариш кайфиятидалар. Бу ерда динамик диалог, психологик диалог бўлиши кўзда тутилди. Рассом мўъжиза яратувчи санъаткор. Агар мўъжиза яратмаса, демак унинг санъаткорлиги ёлғон.

Анчадан буён академик услубда, реалистик ҳолатда картина яратиш ниятим бор эди. Бу мавзу ана шу ниятимни юзага чиқаришда ёрдам берди. Тўхтамиш образи устида жуда кўп изландим. Таслим бўлсада, ундаги катта кучни, Темур қаршисида унинг туриш ҳолатини топишга кўп уриндим. Душман бўлса ҳам қаҳрамонда мақсад бўлади, яхшими, ёмонми, шу мақсадни амалга оширишга умрини сарф қилади. Темурда туркий халқларни бирлаштириш, Тўхтамишда феодализм даври руҳи, бўйсундириш, солиқ тўлаш, ҳукмдорлик қилиш ўстивор. Тўхтамишда енгилганини тан олиш, лекин таслим бўлмаслик ҳолати, қарама-қарши ҳиссиётлар мавжуд. Темур фонидаги баланд, кескин тоғлар ниятининг улуғлиги, фикрларининг юксаклиги белгиси. Булутлар ғоя тимсоли. Қора булутлар йўқолаяпти. Нур тушган осмон яхши ниятлар, яхшилиқ аломати. Умуман, рассомнинг нияти аниқ сезилиб туриши керак. Ҳар бир предметнинг, қиёфанинг ҳолати шу ниятни очишга хизмат қилиши лозим.

ЭЛЛИГИНЧИ БЕКАТ БОШИДА...

Ғанижон аканинг ўзини ҳам, умрини ҳам қўшиққа ўхшатгим келади. Зеро, қўшиқни кексаю ёш бирдек севади. Инсон борки, оҳангдан қалби тўлқинланади. Қўшиқ одамларни бирлаштирувчи буюк кучга ўхшайди.

Ғани Холиқов ижодий йўлини эстрада санъатида жуда эрта бошлади. Мусиқа мактабида ўқиб юрган чоғларидаёқ, эстрада театрига бориб репетицияларни тинглар, хонанда ва созандаларнинг ижрочилик ва оранжировка сирларини ўрганар эди. Мана шу йилларда унинг «Марғилон», «Тўнғич ғунча», «Лолам», «Тонгда» каби дастлабки лирик қўшиқлари яралди. Унинг консерваторияда ўқиб юрган йиллари яратган «Сен учун», «Мажнунтол», «Сеҳри бордир», «Гулчеҳра» каби қўшиқлари эстрада хонандалари Юнус Тўраев, Раъно Шарипова, Наталя Нурмуҳамедовалар томонидан ижро этилиб, оммалашиб кетди. Композиторнинг талабалик йилларидаёқ яратилган «Жиззах — 1916 йил» симфоник поэмаси, романс, фортепиано асарлари кўпчилик машҳур санъаткорлар эътиборини тортди.

1958 йили ташкил этилган ўзбек эстрада оркестри ва унинг раҳбари, беқиёс овоз соҳиби Ботир Зокиров санъати Ғани Холиқовга катта таъсир кўрсатди, унинг ижодида ўзига хос бурилиш ясади. Композитор Ботир Зокиров билан Ўзбекистонда биринчи марта Мюзик-Хол ташкил этишда бевосита ижодий ҳамкорлик қилди. Ботир Зокировнинг ташаббуси билан яратилган янги йўналишдаги «Синдбоднинг еттинчи саёҳати» театрлаштирилган томошасига етук бастакорлар билан бир қаторда, консерватория талабаси Ғ. Холиқов ҳам куй ёзишга таклиф қилинди.

1974 йили консерваторияни муваффақиятли тугаллаган Ғ. Холиқов Ю. Ражабий номидаги вилоят мусиқали ва драма театрига бош дирижёр этиб тайинланди. Бу даврга келиб унинг ижоди янги поғонага кўтарилди. Ботир Зокиров номидаги эстрада қўшиқчиларининг биринчи танлови очилишига бағишлаб шоир З. Обидов шеърига ёзилган «Куйла, Ботир» қўшиғи мухлислар томонидан яхши кутиб олинди.

Ғ. Холиқов йирик саҳна асарларига ҳам мусиқа басталади. Хусусан, Х. Расулнинг «Қайсар қайнона», Ўлмас Умарбековнинг «Ўз аризасига кўра», Шароф Рашидовнинг «Кашмир қўшиғи», Комил Авазнинг «Телбалар» асарларига ёзган мусиқалари саҳнада муваффақиятли ижро этилди.

Композитор кейинги йилларда қўшиқлар устида изланишлар олиб бормоқда. Тўлқин шеърига басталаган «Кўзлари чўғ», Нормурод Нарзуллаев, Туроб Мақсуд, Илҳом Ҳамро шеърларига басталаган қўшиқлари шулар жумласидандир.

Санъаткор Ўзбекистон Телерадиокомпаниясининг миллий эстрада оркестри, хор жамоаси билан ҳам бевосита ижодий ҳамкорлик қиляпти. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артистлар Козим Қаюмов, Гулбаҳор Сулаймонова, Озода Назарова, Муҳаббат Ғафурова, Шавкат Тошматов, Нодира Раҳимовалар бастакор яратган қўшиқларни меъёрига етказиб ижро этмоқдалар. Ғ. Холиқов томонидан қайта ишлаб сайқаллаштирилган ўзбек халқ қўшиқлари, эстрада оркестри учун мослаштирган «Қаринаво», «Яли—яли», «Соқиномаи баёт», «Она диёрим» каби асарлари, ўзбек халқ оҳангларида яратган 20 та туркум миниатюраларини санаб ўтиш жоиз.

Ғани Холиқов фаол жамоатчи ҳамдир. У Жиззахдаги санъат билим юртини ташкил этишда фаол қатнашди, бир неча йил шу даргоҳга раҳбарлик қилди. Ҳозир Ботир Зокиров номидаги Жиззах санъат билим юртида ёшларга мусиқа сирларидан сабоқ бермоқда. Изланувчан санъаткор, Ўзбекистон композиторлари уюшмаси аъзоси Ғ. Холиқов бугун умрининг эллигинчи симфониясини ёзмоқда. Ҳали олдинда қиладиган ишлар кўп.

У. УМАРБЕКОВ

Юнус РАЖАБИЙнинг 100 йиллиги

УСТОЗ ҲАЁТИДАН ИККИ ЛАВҲА

Ўзбекистон телерадиоси. Юнус Ражабий тузган мақомчилар ансамбли. 1958 йил.

Юнус ака билан 1965 йили танишганман. Унгача у кишини матбуот, радио ва телевидение орқали билардим. Юнус аканинг меҳнаткашлиги мени қойил қолдирарди. Хизматга ҳаммадан аввал келиб, мақомчилар билан бирга қайтарди. Мен ўзимча: «Бу киши Юнус Ражабий деган аллома бўлсалар, ишга ҳар куни келишлари шартмикин? Ҳафтада бир-икки кун келсалар ҳам бўлади-ку», — деб ўйлардим. Фикримнинг нотўғрилигини кейин англадим. Бир куни «Шашмақом»нинг янги шўъбасини магнитофон тасмасига ёзиб олиш учун студия жадвалини айтиш мақсадида мақомчилар ансамбли хонасига кирдим. Репетиция авжида эди. Юнус ака менга: «Бир дақиқа ўтириб туринг, ҳозир, шуни тугатиб...», — дедилар куйланаётган мақомни давом эттириб.

Шу чоқ хонандалардан бири усулдан чиқиб кетди. Домла мақомчиларни шартта тўхтатдилар. Дуторни тиззаларига қўйиб шундай дедилар:

— Ўртоқлар, кўзим тириклигида шу мақомларни шираси билан ўрганиб олинглар. Нотада ёзилганида нозик пардалар, қочиримлар бўлмайди. Нотага мақомнинг қуруқ устихони тушади. Овоздан ўрганган бошқа гап. Мени ҳам сизларга боғлаб бергани йўқ. Ёшим етмишга чиққан бўлса, нари борса, яна ўн йил яшарман. Мақомни биладиганларнинг кўпи боқий дунёга йўл олганлар. Афсус, улар кўп нарсани ўзлари билан олиб кетдилар. Билганларимни олиб қолинглар.

Мақомчилар устозни диққат билан тинглагач, машқни яна давом эттиришди. Қарангки, Юнус ака саксон ёшларида вафот этдилар.

***

Биз — мусиқа ёзиш таҳририяти ходимлари 1966 йилги зилзиладан кейин Андижонга ижодий сафар қилиб, театр артистлари ва ҳаваскорлар ижросида магнит тасмасига янги қўшиқлар ёзиб келдик. Бу ёзувлар орасида андижонлик машҳур хонанда Фаттоҳхон Мамадалиев ижро этган «Сарахбори оромижон» ҳам бор эди. Мақом йўлидаги қўшиқларни, албатта, Юнус акага эшиттирардик. Шу ашулани тинглаганда Юнус ака:

— Барака топсин, жуда меъёрига етказиб айтибди. Берта ҳам, мен ҳам шу ашуланинг авжини яхши ололмаган эдик. Бу хонанда эса уддалабди, — деб София Бухараевага юзландилар.

— Софияхон, буни ҳамма мақомчиларга қўйиб эшиттиринг. Улар Фаттоҳхондан мақом айтишни ўрганишсин. Мақомчи йигитлар дангаса бўлиб кетишган, ўз устиларида жуда кам ишлашади. Бошига оқ қалпоқ кийгазиб қўйса, ошпаздан фарқи йўқ, буларнинг, — деб кулиб қўйгандилар.

Ҳайдар МУҲАММАД

Ёднома

ҲАЁТДА ҚОЛГАН ИЗЛАР

Бугун сўз юритмоқчи бўлган санъаткоримиз ўзидаги бор истеъдодни намоён этишга улгурмаган, бамисоли чақмоқ каби бир ёрқин нур бериб, нималарга қодирлигини кўрсатиб кетган, бор-йўғи 30 баҳорни кўрган кучли истеъдод соҳиби Наримон Латиповдир. Бизнинг авлод бу актёрни кўришга мушарраф бўлмаган. Лекин у ҳақда эшитганмиз, унинг ўзига хос, ноёб, бетакрор овозини тинглашга мушарраф бўлганмиз. Наримон Латиповни кўрган, билган, бирга ишлаганлар у ҳақда катта меҳр-муҳаббат, чуқур соғиниш билан ҳикоя қиладилар.

Н. Латипов театр актёри дипломини олгач, Ҳамза номидаги театрда иш бошлади. Дастлаб спектаклларда ушоқ роллар ижро этди, кейинчалик ўнлаб образлар яратди. «Пушаймон», «Алишер Навоий», «Фурқат», «Ҳамлет» каби спектакллар шулар жумласидандир. 50-йилларнинг охири 60-йилларнинг бошларига келиб актёр кино экранида ҳам кўриниб қолди. Лекин, бизнингча, унинг ноёб истеъдоди дубляж филмларида яққол намоён бўлди. Бу актёрнинг овози филмларга ўзгача руҳ бағишлади. У ўша кезларда ўзбек тилига ўгирилган деярли барча филмларда қатнашди. Бу филмлар орасида «Одам-амфибия»даги Ихтиандр, «Жўра»даги Жўра, «Дон қиссаси»даги мусиқачи каби филм қаҳрамонлари бор. Дубляжда унга партнёр бўлган актриса Дилбар Исмоилованинг айтишича, Наримон Латипов қайғули эпизодларга овоз берганда бутун вужуди билан ролга киришиб, чинакамига йиғлар экан. Умуман, уни жуда таъсирчан, ҳиссиётли инсон сифатида эслайдилар. Дарҳақиқат, филмлардаги қаҳрамонларнинг севгисини, бахтли онларини, изтиробларини таъсирчан ифодалаб, томошабинга етказиб беришда актёрнинг кучли эҳтироси яққол сезилиб туради.

Ниҳоят, 1962 йили режиссёр Шуҳрат Аббосов томонидан суратга олинган «Сен етим эмассан» филмида Ботир исмли солдат йигит образини яратди. Филм пировардида 14та болани асраб олган Акрамовларнинг тўнғич ўғли Ботир урушдан қайтади. Ногирон йигит қўлтиқ таёқда, ёнида эса немис боласи — яна бир уруш етими. Йирик планда актёр Н. Латипов — Ботирнинг кўзларида ота-онасига бўлган соғинчни, меҳрни, бир вақтнинг ўзида кўпайишиб қолган ука-сингилларига қувончни кўрамиз. Шу бир кадрнинг ўзидаёқ у томошабин ёдида қолади.

Шундан кейин яна бир неча филмларда суратга тушди. Айниқса, «Осиё устида бўрон» филмидаги Азиз, «Самолётлар қўнолмади» кинодрамасидаги жўшқин эрксевар йигит, «Машаққатли йўл»даги шофёр образлари унинг ранг-баранг характерлар яратишга қодирлигини кўрсатди. «Қалбингда қуёш» филмида эса уруш қатнашчиси, кузи ожиз Муроднинг ёрқин образи устида ишлади. Хотинининг бевафолигини сезиб азоб чеккан кечаги жангчининг ҳаётини ғоят ҳаққоний кўрсатиб беради. Актёр қаҳрамонининг қалбида юз берган ўзгаришларни, унинг изтиробларини ифодали ва таъсирчан деталларда намойиш этади.

Наримон Латипов бир-бирига ўхшамайдиган турли характердаги образларни яратди. Муҳими, у яратган образларда саҳий ва кучли, иродали Наримонга хос инсоний фазилатлар ҳам мужассам эди. Ёш санъаткор ниҳоятда тиришқоқ, ўзига талабчан бўлган-у, лекин ҳар доим ҳам унинг омади чопавермаган. Аммо шунга қарамай, кинога бўлган муҳаббати сўнмаган.

«Шунақанги бир рол келсада, бутун дардингни шу рол орқали ифода этсанг», — дер экан актёр дўстларига. Наримон ўз орзуларини, ҳаётдаги қувончи ва ташвишларини, кундалигига ёзиб қолдирган. Ўйналмаган, насиб этмаган роллари ҳақида ҳам куюниб, армонли сўзларни ёзган. 1963 йили Наримонни Абдуллатиф ролига («Улуғбек юлдузи» филми) таклиф қилишган. Бу ҳақда кундалигида шундай сатрлар бор:

«1963 йил. 18 июл. Пайшанба.

Хушхабар келди. «Улуғбек юлдузи»га синаб кўришмоқчи бўлишди. Қандай бўларкин-а? Жуда-жуда ўйнагим келаяпти...»

«...1963 йил. 22 август. Пайшанба.

Студияда бўлдим. Эртага келинг, синаб кўрамиз, дейишди. Нима бўларкин-а? Ҳаяжондаман...»

«...1963 йил, 23 август. Жума.

Синаб кўришди. Негадир шошилтиришди. Пировардида ўйлаганим чиқмади».

«...1963 йил, 4 сентябр. Чоршанба.

Ура! Мени ҳамма табриклаяпти. Синовдан ўтибман. Ҳаётимнинг энг бахтли куни бўлса керак бугун! Абдуллатиф ролини ўйнаш катта бахт-да. Ишончларини оқласам бўлди...»

«...1963 йил, 9 сентябр. Душанба.

Латиф Файзиев яна мени ишонтиргандек бўлди. «Улуғбек»ни режиссёрлик сценарийсини берди...»

«...1963 йил, 10 сентябр. Сешанба.

«Улуғбек» гуруҳи актёрларини синаб кўрмоқчи бўлишди. Актёр Гадоевни Абдуллатиф ролига синаб кўришмоқчи бўлишди. Энди нима бўлади?»

«...1963 йил, 12 сентябр. Пайшанба.

Павилонда бўлдим. Орзуларим ушалишига ишонч қолмаяпти. Жуда хавотирдаман...»

«...1963 йил, 17-26 сентябр кунлари.

Мени олишмади.
Гадоев суратга тушаяпти.
Бунисига ҳам кўникаман.
Ўлганим йўқ-ку. Юрибман».

Суратларга тушган, сценарийлар билан танишган, Шукур Бурхонов, Урбанский каби кучли, эҳтиросли қаҳрамон ҳолатини ўзида ҳис этиб ўйнай олиш қобилиятига эга бўлган актёрга номаълум сабабларга кўра Абдуллатиф ролини беришмаган. Наримон бу воқеани юрагига яқин олган.

...Режиссёр А. Хачатуров ишлаган «Виждон амри» филмидаги Содиқ образи Наримоннинг сўнгги ижроси бўлди. Бу филм 1965 йил Тошкент-Ангрен йўлида суратга олинаётган вақтда Наримон икки чўкаётган қизни қутқариб ҳалок бўлган, дейишади. Ижодининг илк палласи бошланган бир даврда ҳаётдан бевақт кўз юмди. Унинг қанча-қанча орзулари армон бўлиб қолди. Лекин, барибир, нима бўлганда ҳам Наримон Латипов бахтли ижодкор. Ниҳоятда қисқа умр кўриб, озгина иш қилганига қарамай, ҳаётда, санъатда ўзининг бетакрор изини қолдиришга эришди. Оз яшаса-да, халқининг, санъаткорларнинг юрагида қоладиган образлар яратиб кетди.

Наримон Латипов яна қанча хилма-хил ролларни ижро этиши мумкин эди...

Шоира ИБРОҲИМОВА

«ҲАМЗА»НИНГ КУМУШИ

Ҳамза номидаги Ўзбек давлат академик драма театрининг актёри Шоҳида Исмоилованини томошабинлар телевидение орқали намойиш этилаётган «Домла» видеофилми орқали яхши танийдилар. Видеофилмда у Сожида Исмоилова ролини ижро этмоқда.

Аслида Шоҳидахон «ойнаи жаҳон» томошаларида энди кўринаётгани йўқ. Республикамиз театрларида бир қанча ўзига хос образлар яратиб, санъат шинавандалари, талабчан устозларининг меҳрини қозонган умидли ва истеъдодли актёр сифатида аллақачонлар танилган.

Кўпчилик ижодкорлар каби Шоҳидахонда ҳам санъатга муҳаббат жуда эрта уйғонди. Пойтахтдаги ўзи ўқиган мактаб саҳнасида қўйилган илк инсценировкаларнинг дастлабки томошабинлари синфдош ўртоқлари бўлди. Айниқса, қўшиқ унинг жону дили эди. Келажакда яхшигина хонанда бўлишни орзу қиларди. Бироқ 1976 йили М. Уйғур номидаги Санъат институти остонасига қадам қўйиб, имтиҳон пайтида институт ўқитувчиси Турсунбой Исроилов билан учрашгандан кейин санъат йўлидаги ҳаёти бутунлай бошқа издан кетди. Бўлажак устози унда драматик қобилият куртаклари яширинганини ҳис қилади ва актёрликка ўқишга ундайди.

Севинч ва ташвишларга тўла талабалик йиллари ҳам ортда қолди. Институтнинг драма ва кино актёри бўлимини имтиёзли диплом билан тугатган Шоҳидага отахон Ҳамза театрига йўлланма берилди. Бироқ кўпчилик курсдошлари Аброр Ҳидоятов номидаги театрга йўл олганлиги боис у ҳам ўз ижодий фаолиятини шу даргоҳда, театрнинг ўша пайтдаги бош режиссёри Бахтиёр Ихтиёров устозлигида бошлашни лозим топди. Бу театрдаги ижоди давомида бир қатор эсда қоларли образлар яратишга муваффақ бўлди. «Тўйлар муборак»даги Дилафрўз, «Отасининг қизи»даги Наргиз ва бошқалар уни ўзига хос актёр сифатида танитди.

Бироқ катта санъат мактабида тобланиш истаги уни Ҳамза театри жамоасига чорлайверди. Мана ўн йилдирки, Шоҳидахон академик театр саҳнасида фаолият кўрсатмоқда.

Шоҳида Исмоилова ўзи яратаётган образларнинг ички оламини, қалб гўзаллигини чуқурроқ очишга ва қаҳрамонларининг изтиробларини табиий, ҳаётий кўрсатишга катта аҳамият беради. Ўзбек романчилигининг отаси Абдулла Қодирийнинг «Ўтган кунлар» романининг саҳна талқинида Кумуш ролини биринчи марта саҳнага олиб чиқиб, гўзал, латофатли, оқила ва дилбар ўзбек қизларининг тимсолига айланган бу образ қирраларини очишга ўз ҳиссасини қўшди. Кумуш узоқ вақт томошабинлар ёдида сақланиб қолди. Шунингдек, «Юлдузли тунлар»даги Хонзодабегим, «Меҳробдан чаён»даги Гулшан, «Отелло»даги Дездемона, «Жар»даги Тоня образлари актёрни камолот пиллапоялари сари етаклади.

Турли характердаги, зиддиятли, ўткир драматик ролларни ижро этиш актёрдан катта маҳорат талаб этиши сир эмас. Ш. Исмоилова серқирра ижодкор. У аччиқ тақдирли қаҳрамонлар образига ҳам, салбий ёки комик образларга ҳам қалб тафтини беришга интилади. Бу жиҳатдан, айниқса, Тоня образи характерлидир. Ш. Исмоилова чиркин муҳитга тушиб қолган, охир-оқибатда ўзининг мудҳиш кўчага кириб қолганини англаб етиб, аянчли қисматидан изтироб чеккан аёл фожиасини ҳаётий беролган. К. Гоццининг «Бахтли гадолар» асари асосидаги спектаклда Анжелика, Ҳ. Муҳаммаднинг «Хотинлар «гап»идан чиққан ҳангома»сидаги Саломат образлари ҳам актёр ижодий солномасида ўзига хос ўрин тутади.

Театр ва драматургия тарихида аниқ бир актёрни назарда тутиб битилган асарлар учраб туради. Ф. Богдановнинг икки киши ижросига мўлжалланган «Тунги меҳмон» асари гарчи маълум актёрларни назарда тутиб ёзилмаган бўлса ҳам, Шоҳидахон ҳамда унинг ҳаётда ва саҳнада доимий ҳамроҳи, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Маҳмуд Исмоилов учун атайлаб ёзилгандек таассурот қолдиради. Аччиқ ёлғизлик мавзуидаги ушбу асардаги йигит ва қиз образлари ҳаққонийлиги ва ҳаётийлиги билан томошабинлар ёдида қолди.

Ш. Исмоилова аччиқ тақдирли аёллар образининг маҳоратли ижрочисидир. «Алла» спектаклида актёр саҳнада бор-йўғи беш дақиқача кўринади. Лекин шу қисқа муддат ичида у фарзандсиз аёл изтиробларини очиб бера олган. Телеэкранда намойиш қилинаётган «Домла» видеофилмида ҳам Шоҳидахон тирноққа зор аёл образини ижро этмоқда. Лекин кулфати бир хил икки аёл образи талқини бир-биридан кескин фарқ қилади.

«Домла»даги Сожидада ички изтироб кучли, у фарёд чекмайди, йиғламайди. Унинг қалби фарёд қилади, ўртанади. Фикримизча, тезкорлик билан «бир нафасда» яратилаётган сериалларда эсда қоларли образ яратиш анча мушкул иш. Бироқ Шоҳидахон ижросидаги Сожида сериалдаги энг яхши образлардан десак, хато бўлмас.

Шоҳидахон уч фарзанднинг онаси, тинч-тотув оиланинг бекаси эканлигига шукроналар айтади. Оила ҳақида унинг ўз қарашлари бор. «Оила дунёдаги энг муқаддас нарса, — дейди у, — ота-боболаримиз «оила бир девор, унинг ортидаги воқеалар ўзгалардан сир тутилмоғи лозим», деб бежиз айтмаганлар. Мен оилани пок сақлашни Ватанга муҳаббатнинг дебочаси деб биламан».

Бугун саҳнада ўз ўрнини топиб, мухлисларига эга бўлган бу актёр саҳна сирларидан воқиф этган устозларидан чексиз миннатдор. Саҳнадаги каби ҳаётда ҳам ўйчан, мулоҳазали бу дилбар аёлни гоҳ радиода, гоҳ телевидениеда янги образ яратиш орзусида юрганини кўрамиз. Ҳар бир актёр такрорланмас бир олам. Ўзининг яширин имкониятларини рўёбга чиқара олган актёрдан бахтли киши бўлмаса керак. Актёрнинг чеккан бутун машаққатлари, изланишлари, қийналишлари саҳна ортида қолади.

Албатта, ҳар бир одам орзу билан яшайди. Шоҳидахондан бу ҳақда сўраганимизда шундай деди:

— Ушалмаган орзуларим кўп. Бироқ мақсад-ниятларим армонга айланишидан қўрқаман. Шунинг учун сир бўлиб қола қолсин.

Камтарин ва истеъдодли актёрга «Илоҳим, орзуларингиз йўлдошингиз бўлсин, такрорланмас образлар билан томошабинларни хушнуд этаверинг» деймиз.

Замира ЛАТИФЖОН қизи

СУРАТЛАР ТИЛГА КИРГАНДА

Аввалги мақолаларимдан бирида «Отамдан қолган мерос ёзув столимнинг бир тортмасинигина эгаллайди», деб ёзган эдим. Болаликдан суйган одатим: отамдан қолган меросларни — ҳужжат ва журналлар жойланган катта-катта чой қутиларни кавлаштириш бўлган. «Маориф ва ўқитувчи», «Ер юзи», «Аланга ва яна неча турли журналларни ҳали мактаб кўрмасимдан варақлаб, суратларини томоша қилардим. Кейинчалик савод чиқарганимда ҳам буларни ўқий олмасдим, негаки, улар араб алифбосида чоп этилган бўларди.

Қутиларда журналлардан ташқари, дадамнинг қўлёзмаларию ва яна бир қучоқ суратлар бўлгучи эди. Эссизгина, ўша суратлар қайга, қайларга ва қандай қилиб кетди — қайтмасга кетди... Шу суратлардан бирида Файзулла Хўжаев креслога ўхшаш нарсанинг икки ёндорига икки қўлини қўйганча, сураткашга тикка қараганча, суянчиққа ўзини ташлаб бамайлихотир ва ўйчан ўтирибди. Онамлардан: «Бу ким?» деб сўраганимда тушунтирдилар. Бухоро амири тахтдан ағдарилган кун олинган сурат экан. Хотира учун амир тахтига ўтириб олдирилган сурат, деб тушундим онам сўзларини. Онам билан бу мулоқот бўлган чоқларда мен саккиз ёшларда эдим. Менимча, бу суратлар қатағон йилларида йўқ бўлиб кетган. Ўйлайман, сурат фақат битта олдирилмаганку, ҳеч кутилмаганда яна қайдандир пайдо бўлиши мумкин... Топилсин-да...

Ана шундай кавлаштириб ўтирган кунларимдан бирида бир журнал ичидан тўрт букланган, тах-тахидан сузилиб кетган бир сурат чиқиб қолди. Бир гуруҳ одамлар сурати. (Афсуски, бу суратни сифати ёмон бўлгани учун газетада босиш имкони бўлмади). Унда кимлар тасвирланганини билмасамда, асраб-авайлаб олиб қўйдим. Кейин орадан ўн беш йилча вақт ўтиб, шу сурат яна тўсатдан қўлимга тушиб қолганда бу сурат қандай сурат эканлигини онамлардан суриштирдим. Онамлар сурат тагидаги араб алифбосидаги ёзувни ўқиб бердилар. «Биринчи ўзбек давлат академия театруси». Ўша куни мен онамдан суратнинг биринчи қаторида ўнгдан биринчи ўтирган актриса онам Вазирахон Сайдали қизи бўлганликларини билдим. Ўшанда онам менга, ҳамма актёр ва актрисалар суратга тушиш учун жойлашгунларича ўнг ёнда турган пианинони чалиб ўтирганларини сўзлагандилар. Сурат 1927 йили Самарқандда олинган эди.

Суратнинг иккинчи қатори марказида кимнингдир бети қаттиқ ўчирилганидан йиртилиб кетган эди, у билан ёндош бир кишидан кейин яна бировнинг бети сиёҳ қалам билан ўчирилган. Учинчи қаторда ҳам бир кишининг юзи таниб бўлмас қилиб чизилган.

Ўша чоқларда кўпчилик хонадонларда мана шундай устига чизиқ тортилган суратларни учратиш мумкин эди. Агар қамалган одам сурати ўчирилмаса, уй эгаси қамалар экан, деган ақида бўлган халқ орасида. Шу билан бу сурат кўздан ва хотирадан паналаб олиб қўйилди ва орадан яна неча ўн йиллар ўтди. Ногаҳон суратни қайта топиб олдим.

Ҳамма нарсанинг ўз вахти-соати бор экан. Бирон бир нарсани вақти-соати етмай ҳал қилишга хўб уринамиз — наф чиқара олмаймиз. Лекин ҳозир ўйлаб қарасам, эллигинчи йиллар ҳам, олтмишинчи йиллар ҳам аниқлик киритишга эрталик қиларкан. Бунинг учун юртимиз қўл-оёқларидаги кишанлардан фориғ бўлмоғи, дили эркин, сўзи эркин бўлмоғи керак экан. Бу нарсанинг вақти-соати етганда эса суратдагилардан бирontаси ер юзида йўқ. Афсус...

Бу суратдагиларни таниши мумкин бўлган одамларни изладим...

Суратни театр санъатининг чуқур билимдони, тарихшунос олим Сирожиддин Аҳмедовга кўрсатадиган бўлдим. Сирожиддин суратни синчиклаб кўздан кечириб чиқдилар ва бир чеккадан ном-баном санаб кетдилар. «Биринчи қатордаги биринчи кимса агар янглишмасам, саҳна ишчиси бўлиб ишлаган Шораҳим ака бўладилар, иккинчиси Ҳожиқул Раҳматуллаев (уни Турсуной Сайдазимованинг қотили дейишади). Мана бу Шариф Қаюмов, унинг ёнидаги Ҳакима Хўжаева. Мана бу Бобожонов, исми тилимнинг учида турибдию, эсимга келмаяпти. Узун сочини олдига ташлаб тушган аёл Сора Эшонтўраева, уларнинг ёнидаги бир-бирига суяниб турган аёллар Тошхон Султонова билан Турсуной Сайдазимова. Биринчи қатордаги сўнгги аёл Вазирахон Сайдалиева-Аҳророва, сизнинг онангиз...» дедилар.

Шу ерга етганда ғайратимизга сув пуркаб, ишнинг давомини кейинроққа қўйишга келишдик. Негаки, суратда уч кишининг юзи ўчириб юборилганди. Булар кимлар — аниқлик киритиш керак-ку, ахир. Оқни оқ, қорани қора дейдиган вақт етди-ку...

Шундай қилиб, Сирожиддин Аҳмедов билан бамаслаҳат бу сурат чиққан журналнинг асл нусхасини излайдиган бўлдик, ҳарфларнинг жойлашув тартибини ўрганиб, бу «Маориф ва ўқитувчи» журнали бўлиши мумкин, деган эҳтимолга кўра шу журналнинг йигирманчи йиллардан ўттизинчи йилларгача бўлган сонларини ўрганишга киришдим ва ҳаракатларим ўринсиз кетмади. Бу ишда менга Ўзбекистон миллий Китоб Палатаси (менга қолса бу идорани «Ўзбекистон миллий Китоб уйи» деб атаган бўлардим) ходимлари ва айниқса Сайёра Зокирхўжаева эринмай ёрдам қилди. Икковлон излай-излай худди ўша менинг хонадонимда сақланган суратнинг одамлар чеҳрасига чизиқ тортилмаган нусхасини топдик. Бу «Маориф ва ўқитувчи» журналининг 1927 йил 11 сони эди. Унда «Биринчи ўзбек давлат академик труппаси гуруҳи» акс эттирилган сурат берилганди.

Ўтган гал биринчи қаторда ўтирганлар номларини аниқлагандик. Бу гал яна Сирожиддин Аҳмедов ёрдамида қолганларнинг номини билганимизча аниқлаган бўлдик. Мана улар: иккинчи қаторда ўтирганлар: Лутфулла Назруллаев, Миршоҳид Мироқилов, Муҳитдин Қориёқубов, Рябчиков (рассом), Маннон Уйғур, Босит Қориев, Чўлпон, Ғуломқодир Исомов, Саъдихон Табибуллаев, Музаффар Муҳамедов, Неъмат Раҳматов, Ҳикмат Латипов. Бу кишини таний олмадик.

Учинчи қаторда тикка турганлар: Мэхлис — саҳна устаси. Буниси ҳам саҳна ишчиси — номини билолмадик. Обид Ҳасанов, Аброр Ҳидоятов, Фатхулла Умаров, Етим Бобожонов, бунинг ҳам номини аниқлолмадик, Обид Жалилов, Ҳожисиддиқ Исломов, Ҳамид Маҳмудий.

Шундай қилиб, суратнинг бузилмаган нусхасини тиклагач, билдимки, юзи ўчирилган кимсалар театр режиссёри Маннон Уйғур, шоир Чўлпон ва Аброр Ҳидоятов бўлиб чиқди.

Бу чизилишнинг сабабини ёшлигимда билмасамда, ҳозир аниқ биламан. Шоир Чўлпон халқ душмани тамғаси қадалиб, қамалган. Маннон Уйғур билан Аброр Ҳидоятов қамалмаган бўлсалар-да, ана кетади, мана кетади, деган ташвиш ичида қолишган. Негаки, улар Туркистонни мустақилликка олиб чиқишга ҳаракат қилган яширин «Миллий истиқлол» жамиятига дахлдор деб топилганлар. (Аслида ҳам шундай бўлса керак).

«Маориф ва ўқитувчи» журналида босилган бир сурат кечаги ўтмишимиздан шуларни ҳикоя қилди. Унда акс эттирилган актёр ва актрисалар саксонинчи йилларгача халққа садоқат билан хизмат қилиб, томошабинлар олқишига сазовор бўлиб келдилар.

Шахсий ҳужжатгоҳимда санъатга — Ҳамза театрига доир яна бир суратда бу театрнинг бир гуруҳ етук артистлари театр бош режиссёри даврасида тасвирланган. Бирон янги пиесани ўқиш, ўрганиш жараёни бўлиш керак. Ўйлашимча, бу сурат эллигинчи — олтмишинчи йиллар оралиғида олинган.

Суратга тикилиб ҳар бир артист ҳақида ўйлаб кетдим. Буларнинг бари маданиятимиз дарғалари эди. Театр томошабини — бутун бир халқни кетидан эргаштириб, маданият чўққилари сари бошлаб борарди. Театр зали қайси спектакл қўйилишидан қатъий назар, ҳамма вақт томошабин билан тўла бўларди. Артистлари кийинишларидан тортиб, бутун туриш-турмушлари, яшаш тарзлари билан томошабинга ўрнак эди.

Хотирамда шундай манзара муҳрланиб қолган. Ҳозирги цирк яқинида, Дегрез маҳалласида Ҳамза театри артистлари яшайдиган икки қаватли уй бўлгучи эди. Артистлар оқшом ишга отланганда маҳалланинг ёшу қариси кўча эшигига чиқиб, уларни алқаб кузатиб қолишарди. Улар ичида Олим Хўжаев билан Шоҳидахоним Маъзумова алоҳида бир назокат билан бошлашиб ишга боришарди. Икковлари ҳам хушрўй, маданиятли, кўзлари ёруғ — бутун туриш-турмушларидан ёруғлик уфуриб турар, кўрган кўз қувнарди. Хадрадан театргача тош кўча чеккаси билан оҳиста суҳбатлашиб боришар, йўлкада бораётганлар орқаларидан муҳаббат билан қараб қолишарди. Бир нарсани алоҳида қайд этишни истардим: бу артистлар ҳаётда пардозандозга ружу қўйишмаганди. Улар қиёфасини ўзгача бир ички нур ёритарди.

Уруш йилларини хотирлаганимда театр коллективи қанчалар қийналганини эслайман. Коллективнинг бахтига ўша йиллар театрга Собир Азизов деган билимдон ва тадбиркор одам, театр шинавандаси директор қилиб тайинланганди. У елди-югурди, Ўзбекистон КП Марказий Комитети биринчи котиби Усмон Юсупов қўмагида артистларга Қатортолдан боғ олиб берди, кўпларни сигирлик қилди, егуликдан қийналишмасин, деб шоли келтириб улашди. Артистларнинг айтишича, улар спектаклдан сўнг, тонг отар шоли оқлашган. Ўша оғир даволарда ҳам артистлар янги-янги спектакллар билан томошабинни қувонтиришган. Уруш пайтида ёруғ дунё юзини кўрган спектакллардан бири Мақсуд Шайхзоданинг «Жалолиддин» драмаси эди. Мардлик, ватанпарварликка ундагучи бу спектакл халқ оғзида қолди. Уни кўрганки томошабин бор, назм билан ёзилган диалог ва монологларни ёд сақлаб қолди. Шу спектаклда ижро этилган бир қўшиқни сира унутмайман. Бу қўшиқни Ҳамза театрида ўша чоқлар янги кўринган бир артист ижро этди. Томошабинлар бир-биридан: «Ким бу? Қайси артист бу?» деб суриштирганди ўшанда. Кейин билсам, бу Ҳабиб Саъдиев экан. Ижро этган қўшиғи эллик йилдан ошдики, ҳамон қулоғим остида жаранглаб туради.

«Баланд учган оқ
каптар,
Ёрдан келтир
хат-дафтар...»

Яқинда Ўзбекистон халқ артисти Шоҳидахоним Маъзумованинг «Саҳна сурури» китобини ўқиётиб, Ҳабиб Саъдиев ижро этган қўшиқ тўғрисидаги фикрларига дуч келдим. Шоҳидахоннинг хотиралашларича, Манас Левиевнинг бу қўшиғини ёш актёр Ҳабиб Саъдиев ижро этганда, репетиция чоғи ҳар гал йиғлаб юрганлар. «Бир кун тасодифан Оғанинг ҳам кўзларига ёш келганини кўрдим... Бир вақт қарасам Темур Маликни ўйнаётган Аброр ака ва Чингизхон ролида ўйнаётган Амин Турдиев ҳам йиғлаб турибди...», деб ёзганлар Шоҳидахоним.

Миннатдор томошабин эса актёрнинг ҳар бир ҳаракатини кузатган, оғзидан чиққан ҳар сўзнинг мағзини чаққан. Ўйлаб кўрсам, актёр ва томошабиннинг бир-бирига ихлоси баланд бўлган чоғлар экан у пайтлар. Кўплари мактабни тугалламай қолиб кетган томошабинлар Шекспир, Шиллер, Лопе де Вега, Гоцци, Голдони, Гоголь, Островский каби классикларнинг асари мағзини чақишга қодир бўлганлар. У томошабиннинг тагида «Москвич», «Жигули», «Нексия»лари бўлмаган. Спектаклдан пиёда, узоқдагилар эса аравада, кўрган томошаларидан монологлар айтишиб, завқ-шавққа тўлиб қайтишган.

Актёр билан томошабин орасидаги бирдамлик халқимизнинг севимли артист Олим Хўжаев тимсолида кўз ўнгимда яққол гавдаланади. 1945 йиллар... Спектакл пардалари орасидаги танаффус чоғида Олим Хўжаев фақат унинг ўзигагина хос одим билан илдам юриб томошабин рўпарасида пайдо бўладилар ва Информбюро ахборотини ўқиб берадилар. Зал бир зумда қувончга тўлади. Кўрсангиз, спектакл гўё саҳнадан томоша залига кўчади: гулдурос олқишлар театрни ларзага солади.

Хонадонимизда етмиш йилдан бери сақланган суратларга қарайман. Уларда акс эттирилган актёрлар бутун бир умр халққа сидқидилдан хизмат қилдилар ва халқ уларни севиб, ардоқлади, охирги йўлга дилда алам-изтироб, кўзда ёш билан елкасида кўтариб кузатди...

Ҳаёт давом этади. Бу орада «Ҳамза» театрига янги кучлар қўшилди. Аввалги авлод кетидан етишиб чиққан муносиб ўринбосарларни кўриб дилинг яйрайди.

Холида АҲРОРОВА,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатганда маданият ходими

НОЁБ МАДАНИЯТ ВА НАФИС САНЪАТ МАСКАНИ

Боши иккинчи бетда

Воҳа ҳудудида ўтказилган археологик ҳамда палеантропологик текширишлар бу фикрни тасдиқлайди. Антрополог Т. А. Трофимова ибтидоий ва антик даврга оид калла суякларини текшириб, қадимги хоразмликларнинг тузилишида бир томондан жанубий Европадаги саҳро бронза маданияти аҳолиси, иккинчи томондан Яқин Шарқ ва Шимолий Ҳиндистон, яъни дравидоидлар қўшимчаси борлигини исботлади. У хоразмликларнинг антик даврдаги антропологик тузилиши ўрта асрларнинг охирида шу воҳада яшаган ўзбек ва туркманларники билан ирқий жиҳатдан бир эканлигини қайд қилади.

Кейинги ўн йилликларда кўҳна Ичонқалъада ўтказилган археологик тадқиқотлар жараёнида 1200 метр квадрат жой қазиб текширилди. Бу ердаги энг қадимий маданий қатламда топилган дастлабки қалъа қурилишига оид қолдиқлар ва турли буюмлар Ичонқалъанинг ёшини аниқлашга имкон берди. Етти метр чуқурликдаги қалъанинг қурилиш услуби ва материаллари кўҳна Хоразмдаги эрамиздан аввалги VI-V асрларга тааллуқли Кўзалиқир маданиятига жуда ўхшаш бўлиб чиқди. Бу Хива шаҳри йигирма беш асрлик тарихга эга эканлигини исботлайди. Воҳадаги аксарият антик қалъаларнинг қурилиш босқичи, санъати ва мудофаа иншоотлари Ичонқалъа харобалари ва топилма қолдиқларига ўхшашлиги ҳам фикримизни қувватлайди.

Этнографик тадқиқотлар Хоразм халқ оғзаки ижоди, амалий санъати, ашула ва рақслари, байрам ва сайиллари ҳам узоқ ўтмишда илдиз отганлигини кўрсатади. Ўта қадимий обидалардан Қўйқирилган қалъа ва Тупроққалъада кашф этилган санъат намуналари, айниқса, ҳар хил ҳайкаллар, деворий расмлардаги манзаралар, мусиқачи ва раққосалар тасвири ҳозирги хиваликларнинг бой санъати билан узвий боғлиқдир.

Хива шаҳри дастлаб эрамизнинг X асрига оид ёзма манбаларда тилга олинган. Араб муаллифи ал-Истаҳрий (930) Хивани ўзига маълум 30 та энг катта шаҳарлар қаторига киритган. Кейин бу шаҳарни ал-Мақдисий (X аср), Ёқут (XIII аср), Низомиддин Шомий (XIV аср), Улуғбек замондошлари Абдураззоқ Самарқандий ва Мирхонд ҳам тилга олиб ўтганлар. Хива хонлиги пайдо бўлгандан кейин тарихий манбаларда, сайёҳлар, савдогарлар ва дипломатлар ёзиб қолдирган хотира ва хатларда бу шаҳар ҳақида батафсил маълумотлар келтирилган. Хива энг катта ва гўзал шаҳар деб таърифланган. Маҳаллий муаллифлардан тарихчи Худойберди ибн Қўшмуҳаммад Хивакийнинг «Дили ғаройиб» асарида Хива қадимги ҳайканик сув иншооти бўйида жойлашган шаҳар эканлиги; унинг пайдо бўлиши Нуҳ пайғамбар даврига, яъни эрамиздан аввалги 1 минг йиллик ўрталарига тўғри келиши қайд этилади.

Қадимий ёзма манбалардан зардуштийлик динининг муқаддас китоби «Авеста»да, Эрон подшоси Доро давридаги эрамиздан аввалги (521-485 йиллар) Бехистун ёзувларида, тарих фанининг отаси Геродотнинг, Милетлик Гекатейнинг асарларида ва бошқа антик манбаларда Хоразм ва хоразмликларнинг тилга олиниши бежиз эмас. Қудратли Хоразмшоҳлар даврида катта ва гўзал шаҳар сифатида машҳур бўлган Хива бир неча минг йиллар давомида шаклланган. Хазорасп қалъаси ҳам эрамиздан олдинги биринчи минг йилликда пайдо бўлган ва унинг аҳолиси хиваликлар сингари теварак-атрофдаги шаҳар-қишлоқларда яшовчилар, кўчманчи элатлар билан ўзаро алоқа ўрнатган.

Хоразм шаҳарларининг кўпчилиги қадимий номларини сақлаб қолмаган. Айрим шаҳарлар уларни сув таъминлаб турувчи иншоотлар номи билан аталган. Бу демак, баъзи қалъалар номига «кан» (асли «булоқ», «ариқ», «канал» маъносида) сўзи қўшилиши беҳуда эмас. Масалан, Вайкан, Миздоҳкан, Тўркан. Улар, шубҳасиз, энг қадимий шаҳарлардир. Айрим олимларнинг фикрича, Хива атамаси ҳам қадимги Хайканик канали номи билан боғлиқ. Бу мантиқан асосли фикрдир.

Кейинги йилларда Хоразмда ўтказилган тарихий этнографик тадқиқотлар хиваликларнинг анъанавий хўжалигида, ижтимоий ҳаётида, оилавий-маиший турмушида, айниқса, диний тасаввурларида нафақат антик даврга, балки ибтидоий замонларга оид қолдиқлар ҳам борлигини аниқлаш имконини берди. Хоразмликларнинг, жумладан, хиваликларнинг маънавий маданияти билан боғлиқ байрам ва тўй-томошаларда, халқ оғзаки ижоди ва ўйинларда, ашула ва рақсларда ўта қадимий элементларнинг ҳозиргача сақланиб келаётганининг кашф этилиши этнографларнинг катта ютуғидир.

Ўтган асрда ва XX аср бошларида Хоразмда «Наврўз байрами», «Сумалак сайли», «Қизил гул» каби халқ байрамлари тантанали нишонланган. Тарихий этнографик маълумотларга қараганда, сайил ўтказиладиган жойларда ўтовлар тикланиб ошхона, чойхона, нонвойхоналар қурилган, мева-чева ва баққоллик дўконлари очилган. Бадиий ҳунармандлар ўз маҳсулотларини намойиш қилганлар, бахши ва мақомчилар, халфалар даврага чиқишган. Ўғил болалар ижросида «Алиқамбар», «Ноин-норин», «Оразибон», «Аравадаги ўйин» каби оммавий халқ рақслари ижро этилган. Созанда-гўяндалар ва масхарабозлар ўз маҳоратларини намойиш этганлар, йигит-қизлар ижросида «Қиз қувиш» ўйини ташкил этилган.

Хоразм азал-азалдан достончи-бахшилар ўлкаси бўлиб келган. Хивалик кекса ахборотчи Бекжон ота Давлетов маълумотига қараганда, бахшилар никоҳ тўйларида ишқий достонларни, бошқа тўй, сайил ва байрамларда эса кўпроқ қаҳрамонлик достонларини куйлаганлар, ўтказилаётган танатаналарга қараб ўзларининг бой репертуарларини тўла намойиш қилганлар. Созанда ва бахшилар нафақат халқнинг севимли достонларини, балки ҳаётда кенг тарқалган ашула ва куйларни ҳам зўр маҳорат билан ижро этганлар. Созандачилик санъати қадимдан профессионал даражага кўтарилган. Оғзаки йўл билан авлоддан-авлодга ўтиб, бугунги кунгача етиб келган.

Кўҳна Хоразм қадимий рақслари билан ҳам жаҳонга машҳур. Ҳеч бир сайил, байрам ва тўй-томоша, оилавий тантана ва зиёфат рақс-ўйинларсиз ўтмайди. Тадқиқотчиларнинг фикрича, ҳозир ҳам халқ орасида кенг тарқалган ва ўзига хослиги билан ажралиб турадиган бир неча турдаги рақс намуналарининг илдизлари ибтидоий жамоа тузуми даврига, айниқса, илк давлатлар пайдо бўлган антик замонларга бориб тақалади.

Ўтмишда бутун Марказий ва Олд Осиёда энг ноёб, ўзига хос санъат ҳисобланган, хотин-қизлар ижро қиладиган халфачилик фақат Хоразм воҳасида пайдо бўлган ва ҳозиргача сақланиб қолган. Тўй, аза ва бошқа маросим ҳамда байрамларда фаол хизмат қилган Хива халфалари асосан учта-учта бўлиб, давра қурганлар. Сўнгра бири мусиқа ёки доира чалган, иккинчиси ўйнаган, бошқаси куйлаган. Ахборотчилар хабарига кўра, илгарилари халфалар тўй-маракаларда хотин-қизлар тўла хона тўрида ўтириб олиб, шомдан тонгга қадар навбати билан Хоразм ғазалларини, халқ достонларини қўшиқ ва лапарларини ижро этганлар, баъзан ўзлари ҳам шеър тўқиб куйлаганлар.

Хоразмнинг достон-термаларида, ашула-куйларида, омма орасида тарқалган кўплаб латифа ва масалларда, эртак ва халқ театри репертуарида ўтмишдаги ижтимоий ва шахсий воқеалар, инсоний кечинмалар ва фазилатлар куйланган, жамиятдаги барча иллатлар очиқ фош этилиб, масхараланган. Умуман олганда, теран халқчиллик руҳи билан суғорилган Хоразм, жумладан, Хива фолклори ўзида ранг-баранг ғояларни, халқнинг кундалик маиший турмуши ва маънавий ҳаёти билан бир қаторда умуминсоний қадриятларни тўла мужассамлантирган.

Асримиз бошларида санъат ва адабиёт осмонида ярқираб чиққан юлдузлардан бири — халқ шоири Сафо Муғанний мустабид Искандиёр ва Жунаидхон зулмидан озод бўлган Хоразм аҳлига шундай деб мурожаат қилган эди:

Дунё юзи ёктиланди
ҳурриятнинг нуридан,
Камбағаллар озодбўлди
мустабидлар зулмидан...
Ўйламангиз, эски замон
қайтиб яна келар деб,
Ғофил бўлманг,
келди бахтинг,
бўша қолманг илмдан...
Кўп вақтлар Хоразмни
хароб этмиш жаҳолат,
Очингизлар кўзларингиз,
ўқинг илму маърифат.

Бундай оташин сатрлар дастлаб чоризм, кейин совет мустамлакачилигини бошидан кечириб, эндиликда чинакам мустақилликка эришган ҳур ўлканинг бугунги шодиёнасига нақадар ҳамоҳанг эканлигини сезиш қийин эмас.

Аждодларимиз узоқ тарих мобайнида яратган бетакрор обидалар, турли амалий безак маҳсулотлари ҳам биз учун ниҳоятда қадрлидир. Бу ажойиб ёдгорликларнинг ишлаб чиқариш анъаналари авлоддан-авлодга ўтган, кейинги истеъдодли усталар томонидан янада ривожлантирилган. Шу тариқа асрлар оша бизгача етиб келган барча каттакичик тарихий обидалар ва амалий безак санъати намуналарида маҳаллий аҳолининг ўзига хос хусусиятлари ифодасини топган. Санъатнинг қайси бир соҳасини олманг, ашула ёки рақсми, тарихий обида ё бадиий-амалий безак маҳсулотими, барчасида кўҳна ва нафосатли Хоразм руҳи сақланган. Айни чоғда, уларнинг мазмуни ва шакли замонага мос равишда бир оз ўзгарган. Буни айниқса Хиванинг ҳар бир иморати тошида, ҳовли эшигида, уй безагида, кийим-кечагида, оддий маиший буюмлар ва ҳашаматли меъморчилик иншоотларида кўриш мумкин.

Халқ ижодининг ўсиши мамлакат равнақи ва фаровонлиги билан бевосита боғлиқ. Элда осойишталик, тўқлик ва тинч ҳаёт бўлмаса, санъат ва маънавият ҳеч вақт ривожланмайди ва ўзини намоён қила олмайди. Республикамизнинг мустақилликка эришиши ўзбек элининг қадимий миллий қадриятларини қайта тиклашга ва уни янги давр талабига жавоб берадиган даражага кўтарилишига зарур имкониятлар яратиб берди.

Бошқа шаҳарлар сингари кўҳна Хива ҳам республикамиз мустақилликка эришгандан сўнг, ўтиш даврининг қийинчиликларига қарамай, аста-секин иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан қаддини ростлаб, янги жамият яратишга дадил киришди. Шаҳарда Хоразм воҳасида биринчилардан бўлиб тадбиркорлик ва кичик бизнес пайдо бўла бошлади. Айниқса, энг обрўли ҳиссадорлик жамиятларидан «Хива гилами» фабрикаси йил сайин ўсиб, мустаҳкамланиб бормоқда. Бу қудратли корхона ҳар йили бир миллион 700 минг метр квадрат гилам маҳсулотлари ишлаб чиқармоқда. Янги технология асосида қайта тикланган кулолчилик ва тўқимачилик корхоналари ҳам кенг оммага мўлжалланган анъанавий маҳсулотлар тайёрламоқда. 1996 йили мазкур корхоналар бир миллион 250 минг сўмлик турли буюмлар, жумладан, бир миллион 796 минг сўмлик чинни идишлар сотдилар. Кўҳна тарихий обидаларни таъмирлашда Хива кошинчиларининг химатлари ниҳоятда катта. Фақат шу йилнинг биринчи чорагида Хива усталари тахминан 24 млн, сўмлик таъмирлик ишларини бажардилар. Хивада ҳозир 240 га яқин кичик қўшма корхона, жамият ва фирмалар муваффақиятли ишламоқда. Ушбу йилнинг биринчи чорагида шаҳарда товар айирбошлаш тахминан 250 миллион сўмни ташкил қилди. Хусусий тадбиркорликнинг кенгайиши, бозор иқтисодига фаол ўтиш, ташқи иқтисодий ва маданий алоқаларининг кучайиши, мустақиллик мафкурасининг сингдирилиши ва маънавий қадриятларнинг қайта тикланиши хиваликларнинг этник ва маданий-маиший ҳаётида муҳим ўзгаришларга сабаб бўлмоқда. Мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотлар ва шу асосда ўтказилаётган янгича сиёсат барқарорлик ва осойишталик шароитида Хива ўзининг 2500 йиллигини катта шодиёна билан кутиб олишига шубҳа йўқ.

Исо ЖАББОРОВ,
Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор

«Ўзбекнавао» гастрол-концерт бирлашмаси жамоалари бирлашмасининг Бухоро вилоят бўлими директори Ҳамид Яхшиевга онаси

Шамсия ЖЎРАЕВА

вафоти муносабати билан чуқур таъзия изҳор этадилар.

МУАССИСЛАР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ, ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
* * *
НОШИР: ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА КОНЦЕРНИ

ЎЗБЕКИСТОН АДАБИЁТИ ва САНЪАТИ

Манзилимиз: Тошкент — 700083, Матбуотчилар кўчаси, 32
Қабулхона телефони— 33-52-91
* * *
«Шарқ» нашриёт-матбаа концерни босмахонаси. Манзили: Тошкент шаҳри, «Буюк Турон» кўчаси, 41-уй

Бош муҳаррир Аҳмаджон МЕЛИБОЕВ

Редакцияга келган қўлёзмалар таҳлил этилмайди ва муаллифларга қайтарилмайди. Муаллифлар фикри таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин.

Навбатчи муҳаррир — Рустам МУСУРМОНОВ

ЖУМА КУНЛАРИ ЧИҚАДИ

СОТУВДА НАРХИ ЭРКИН

Рўйхатдан ўтиш тартиби № 24. Буюртма Г. — 0565. Ҳажми — 3 босма табоқ. Газета IBM компютерида терилди ва саҳифаланди. Индекс 64593. 1 2 3 4 5 6